

Fogalmak az abszolutizmus témakörből

Árforradalom / árrobbanás: Az árszínvonal ugrásszerű emelkedése Európában a 16-17. sz.-ban. Amerika és India felfedezése és gyarmatosítása után nagy tömegű nemesfém áramlott Európába. Az olcsó arany és ezüst beözönlése csökkentette a nemesfém pénz vásárlóerejét, és növelte az áruk árát 200-300%-kal. A mezőgazdasági árak nagyobb mértékben növekedtek, mint az iparcikké (iparolló). A kontinentális munkamegosztás miatt Ny-Európát fokozottan iparcikktermelésre ösztönözte, és ez vezetett el a manufaktúrák létrejöttéhez. Hatása Spanyolország gazdasági életét sújtotta a legerősebben, de Európa szerte (különösen a Ny-Eu-i országokban ugyanis Spanyolország hiteleinek törlesztésére és állandó háborúi fedezésére nagy mennyiségben továbbított nemesfémeket, (pénzt) Itáliába, Németországra és a Németalföldre) megnehezítette a dolgozó tömegek helyzetét, mert a bérek emelkedése elmaradt az áraké mögött.

Conquistador: ([sp.] = hódító) 16-17.sz.-ban D- és Közép-Amerikát gyarmatosító spanyol felfedezők és hódítók neve. A ~ zöme az elszegényedett spanyol nemesekből, a hidalgókból kerültek ki, kalandorvállalkozók voltak, akiket a bennszülöttek, az indiánok mesés ezüst- és aranykincse csábította. Az általuk elfoglalt területek Spanyolország gyarmataivá váltak. Többségük jutalomban részesült, címeiket, feudális előjogokat és birtokokat kapott, vagy a gyarmatokon vezető állást. Kapzsiságuk és kegyetlenségük által vezérelve kifosztották és tömegesen irtották a bennszülött népeket. Pl.: Balboa 1513, Közép-Amerika, Cortez 1519., Mexikó, Pizarro 1531., Peru, 1532-35 Chile.

Cortez: [sp.] rendi gyűlés a középkori spanyol államban, Porugáliában és Szardíniában. Az egyház, a nemesség és a városok képviselőinek gyűlése. Kasztíliában, ahol a ~ 1118-tól működött, a szabad parasztságnak is volt képvisellete. Aragónis, Katalónia és Valencia ~-eiben azonban nem. Különösen az utóbbi országokban a ~ a 13-14. sz.-ban erősen korlátozta a királyi hatalmat. A sp. abszolutizmus kialakulásával (1521 után) jelentőségét veszítette. ~-nek nevezik a 19. sz. folyamán kialakult parlamentáris rendszerű spanyolországi gyűlést is. Ennek összehívására először 1810-ben került sor, és 1876-tól rendszeresen működött a primo de vivera 1920-as években gyakorolt diktatúrájáig. A Spanyol Köztársaság győzelme után 1936-ban a népfront került többségbe a ~-ben, 1939-ben Franco fasiszta diktatúrája feloszlatta. 1942-ben Franco újabb ~-t hívott létre, amelytől megvonta törvényhozó hatalmát, és csak mint tanácsadó testület működött. Tagjai miniszterek, magas rangú katonák és képviselők, a korporációk és a Falange Fasiszta Párt vezetői.

Caravella: [port.] Középkori vitorlás, amely a maga korában a legmodernebb hajótípus volt. Hosszú tengeri, azaz nemcsak partmenti, hanem nyílt óceáni utazásokra is alkalmas volt. Elnevezése vagy a portugál "carvalho" azaz tölgyfa szóból ered (ugyanis ebből a fából készültek), vagy a görög "karabosz" szóból, ami kishajót jelent. Ezek az arab mintára készült hajók nem voltak nagyok, hiszen 20-25 méter hosszúak és 6-7 méter szélesek voltak, de éppen ezért könnyen kezelhetőek és gyorsak voltak. A ~ magas építményű, összetett vitorlarendszerű hátsókormányos, mélyjáratú, 200-500 tonnás három-, vagy négyárbocos hajók voltak. A ~ oldalát kerekded formára alakították ki. A ~ Tengerész Henrik által vált jelentőssé az óceáni hajózásban, hisz adottságainál fogva a ~ tipikus felfedező hajó volt. Kolombusz 3 hajója közül 2 ~ volt, kivéve a Santa Maria, ami caracco volt.

Predesztináció: ([lat.] = eleve elrendelés.) Keresztény vallási tanítás, amely szerint Isten öröktől fogva megváltoztathatatlanul eldöntötte, hogy kik fognak üdvözülni. Az első vélemény szerint az embereknek azért vannak érdemeik, mert Isten kiválasztotta őket, a

második vélemény szerint azért választotta ki Isten az embert, mert látta, hogy az általa nyújtott kegyelem segítségével kiérdemli az örökös üdvösséget. E két katolikus álláspont akaratszabadságnak is biztosít helyet, és azt tanítja, hogy Isten a pokolra eleve nem rendel senkit. Kálvin a legszigorúbb ~ álláspontjára helyezkedett, és azt tanította, hogy az embert Isten vagy a pokolra vagy a mennyországra rendeli. Azaz Kálvin szerint Isten sem a jócselekedetek (ahogy a katolikusok vélik), sem a hit által (ahogy a lutheránusok vélik) nem befolyásolható döntéseiben. Hiszen az abszolút szuverén Isten mindenható, tökéletes és korlátozás nélküli. Így bármit is cselekszik, azt jótetszése szerint teszi, vagyis az embernek nincs joga kutatni, el kell fogadnia a döntést még akkor is, ha értelme nem is tudja átlátni. Luther is hasonlóan vélekedett. A ~ tanának filozófiai-teológiai megfogalmazása Augustinus nevéhez fűződik.

Kontinentális munkamegosztás: A XIV. századi gazdasági és népesedési megtorpanás után az XV. sz. közepétől lassú fejlődés indult meg. Egységes államok alakulnak. Fejlődik az ipar, a mezőgazdaság és növekedni kezd a népesség. Mindez nagy hatással volt a nemzetközi kereskedelemre. Az erősen iparosodó és Európa keleti felénél jóval sűrűbben lakott Ny-Eu. már nem tudta elég élelemmel ellátni népességét. Ezért egyre több mezőgazdasági terméket importált Kelet-Közép-Eu. országaiból, és tömegesen szállított oda iparcikket, elsősorban posztót. Így a keleti luxuscikkek kereskedelme helyett egyre inkább az európai termelés nagyszabású forgalma alakult ki. Mindehhez az aranyéhség is hozzájárult, hiszen az európai nemesfémhányák már nem tudták fedezni a Távol-Kelettel folytatott (import-jellegű) kereskedelmet.

Ágostai hitvallás: Augsburg régi nevééről (Ágosta) Confessio Augustana (augzburgi hitvallás), mely az evangélikus (lutheránus) egyház alapvető hitvallási irata. A német lutheránusok nyújtották át V. Károly császárnak az 1530. évi birodalmi gyűlésen. A birodalmi gyűlést V. Károly a protestánsok és katolikusok, kibékítésére hívta össze. A ~ t Luther M. és mások érvei alapján Ph. Melancton fogalmazta meg latin és német nyelven. Erre azért volt szükség, mert V. Károly a vallási béke helyreállításának érdekében követelte az új vallás tételeinek kifejtését. Benne megfogalmazták teológiai, szertartástani, egyházszerkezeti alapelveiket: a hit általi üdvözülés és az Úrvacsora mellett, ill. a gyónás, a papi nőtlenség, az szerzetesség ellen. E hitvallást, pontosabban a Confessio Augustana Variatát (1540) követték a Mo.-i evangélikus confessiók (vallomások) is a 16. sz. közepén, melyek a németajkú városi polgárság körében láttak napvilágot. Az 5 felső-Mo-i város (Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kísszeben) hitvallása 1549-ben, az alsó- magyarországi bányavárosoké 1559-ben, a szepesi városok Szepességi hitvallása 1569-ben született meg. Luther és Melancton közvetítői voltak, de alkalmazkodtak a hazai társadalmi, politikai viszonyokhoz is. Nem élezték ki a katolikus-lutheránus ellentétet, pl. megengedték a magángyónást, s más -katolikus- nézetek jogosságát is elismerték. Így elnyerték I. Ferdinánd és I. Miksa, valamint a főpapok, végül az országgyűlés jóváhagyását is, ami a lutheránizmus szabad gyakorlását biztosította a felvidéki városokban. (a 17. sz. elején azonban velük szemben is megindult az ellenreformáció.) Az erdélyi szászok formális confessio nélkül az 1530-as évektől az ~-t követték.

Eredeti tőkefelhalmozás: [német: uhrsprüngerische Akkumulation] Marx elnevezés a tőkés árutertermelés és a kapitalista termelési mód kialakítását előkészítő kétoldalú folyamatra. A Ny-európai országok többségében a 16. sz.-tól kezdve a folyamat az ipari forradalomkor lezajlott. A folyamat 1.) az árutertermelő parasztok és kézművesek földtől és termelési eszközeiktől erőszakos úton való megfosztása és így a városi iparosokkal együtt a városi manufaktúra üzemekbe bérmunkások kényszerítése,) mások kezében pedig e termelőeszközök vagy annak megvásárlásához szükséges összeg a gyarmatosítás és a külkereskedelem fejlődése révén a

tőkévé válás és új manufaktúrák lehetőségéből állt. A ~ klasszikus formája Angliában valósult meg a bekerítés révén -kormányzati törvényekkel. Közép és D-Európa adottságai már a középkorban mások voltak, így minden gyökeresen más körülmények között zajlott le Ny-Európához képest. Mo.-on a robotoló jobbágyságot éppen a jobbágytelkekhez kellett kötni, és a tőkésíthető pénzeszközök hiánya is nagy volt. 1750-től érzékelhető egy fellendülés, de nem volt olyan manufaktúra ipar, amely a zsellérsorba süllyedteket felszívta volna. A 19. sz. második felében a forradalom, a reformok és a jobbágyfelszabadítás nyomán Mo.-on lassú és hosszú folyamat révén bontakozhatott ki a ~. A ~ kapitalizmus kialakulását erőszakosan meggyorsította. Ennek eredményeként alakult ki a bérmunkások és tőkészek egymással szembe álló osztálya.

Bekerítés: [angolul enclosure] Az eredeti tőkefelhalmozás egyik eszköze. A parasztság közös földtulajdonának a földbirtokosok általi erőszakos kisajátítása a 16-18. sz.-i Angliában (közösen használt legelők kisajátítása, pusztán hagyott területek elvétele, telekcsonkítás.). Minderre a 13. sz.-i angol törvények adtak lehetőséget. 1236-tól a földesúr a közösségi földek nagyobbik részét kisajátította, ha a parasztok számára (fejenként) elegendő maradt. (Mertoni statutum). Később (a II. westminsteri statutumban), 1285-ben kimondták, hogy a kötelezettségeit nem teljesítő paraszt földjét a paraszt visszaveheti. A földeket árokkal, élő sövényekkel vették körül (innen származik a ~ elnevezés). A nincstelenné vált parasztok a városokba özönltek, s olcsó munkaerőt biztosítottak a rohamos fejlődésnek indult iparnak. A "véres törvények" (ld. Erzsébet 1597. évi rendeletét) rászorította őket a bérmunkáséletre. A bekerítések árnyoldalairól, s a gazdasági életet átformáló szerepéről Mórús Tamás írt Utópia c. művében.

Manufaktúra: [lat. manu facere= kézzel csinálni] A tőkés áruterelés legkorábbi kifejlett üzemi szervezete, amelyben nemcsak a munka tárgyai, hanem a munka eszközei is a tőkés tulajdonát képezik, s dolgozói már lényegében bérmunkások. Megvalósul az üzemen belüli munkamegosztás: már a céhekben különvált iparágak egy munkafolyamatra fűzésével, vagy a korábban egy mester által elvégzett teljes termékkészítési ciklus részekre bontásával. A ~ szervezet lehetőséget nyújt olyan nagy teljesítményű erőgépek kihasználására, mint a vízikerek, a munkaeszközök azonban kéziszerszámok (innen az elnevezés is), bár valamelyest tőkéletesebbek, főként specializáltabbak az egyes részmunkáknál, mint a céhekben. A ~ban nagy mennyiségben állítottak elő olcsó többnyire közszükségleti cikkeket, így kezdetben a textil (posztó) iparban jöttek létre a ~k. A (központosított) ~ előfutára a kiadási és felvásárlási (ún. Verlag) rendszer. A Ny-európai ~ipar fénykora a 16. sz.-dal kezdődött, és az ipari forradalomig tartott. A ~ a gyár előfutára volt.

Búcsúcédula: X. Leó pápa 1515-ben búcsút hirdetett azoknak, akik a Szent Péter bazilika befejezéséhez pénzadományokkal hozzájárultak. Ennek prédikálását, no. egy részén Albrecht brandenburgi hercegre, Main érsekére bízta, aki, hogy adósságaitól megszabaduljon, az adományok ellenében búcsúcédulát osztott. Ha valaki megvásárolta a ~-t, akkor a pápa (v. ennek a megbízottja) megbocsátotta a vétket, sőt elengedhette az imák elmondásából, böjtöléséből és zarándoklatból álló egyházi büntetést. Később a ~k a halottak több-kevesebb évi purgatóriumi szenvedései alóli mentességet is biztosítottak. Minden bűnnek szabott ára volt: pl. a templomrablás, hamis eskü, pap- v. apácafajtalankodást 9, a gyilkosság 8, a többnejűség 6 dukátba került. Kezdetben a bűn alóli feloldozás feltétele volt a gyónás, a bűnbánat, idővel azonban a ~k vétele automatikusan bűnbocsánatot jelentett. Ezek a visszaélések és a Domonkos-rendi Fezzel János szónoki túlkapásai, melyekkel a hívek adakozókészségét akarta növelni, Luther rosszállását váltotta ki, aki nemcsak a papság

gazdagsága és pénzügyei, hanem a ~k elve ellen is tiltakozott. Gondolatait 95 pontban tette közzé 1517. október 31-én Wittenbergben, melyet 1519-ben X. Leó pápa elítélt.

Antitrinitáriusok: szentháromság-tagadók. A reformáció akkori legszélsőségesebb irányzata. (A ~-hoz tartozott Servet Mihály, spanyol orvos, aki a vérkeringést fedezte fel. 1553-ban Kálvin János megégette. Servet követőit nevezték unitáriusoknak. ([lat.] unus=egy szóból). A Szentháromság tanát elvető protestáns egyház. Nézeteik a humanizmusból nőttek ki. Panteista, racionális alapon Istent mindenütt jelenlevőként fogták fel, ezzel tagadták Krisztus istenségét, valamint az eredendő bűnt is a kálvini predestinációt. Véleményük szerint a Bibliát nem szabad szó szerint értelmezni, csak a józan ész által. S a kinyilatkoztatással a hittitkok is megszűntek. Az unitáriusoknak az 1568-i tordai országgyűlés Erdélyben szabad vallásgyakorlatot biztosított. I. Rákóczi György a reformátorokat részesítette velük szemben előnyben.

Tordesillasi szerződés: Hosszabb diplomáciai előkészületek után a sp. Tordesillas városban konferenciára kerül sor a két nagyhatalom, Spanyolország és Portugália között VI. Sándor pápa közreműködésével. A táragyalások a már felfedezett és ezután felfedezendő világ érdekszférákra való felosztásáról folynak. A szerződés, amelyet a konferencia befejezésekor mindkét gyarmati hatalom aláír, a következő szabályozásokat tervezi: -a világot 2 részre osztják. A demarkációs vonal, a Zöldfoki szigetektől 370 tengeri mérföldre, nyugatra, északról délre húzódik. -Spanyolo. kapja az ettől a határtól nyugatra fekvő, Portugália a keletre fekvő területeket. -azok a felfedezések, melyeket bármely fél a másik területén tesz, a világnak azon a részén uralkodó mindenkori gyarmati hatalmat illetik meg. -e szerződés érvénybelépésének határideje 1494. júl.20. A szárazföld és a tengerek felosztása után maradt még a demarkációs vonal bemérése. Mindkét fél megegyezett a 10 hónapos határidőben. Ezzel voltaképpen a portugálok a maguk számára akarták biztosítani az Afrika mentén történő hajózást. (ill. a felfedező utakat) véres törvények: A Németalföldön és Angliában alakult ki először a bérmunkások rétege. Ez a földjükről elkergetett parasztokból és a tönkrement kézművesekből tevődött össze. Éhbérért kellett dolgozniuk, s ez a megélhetési forma nagyban eltért az előző megszokott formától. Azonban sokuk még ilyen munkalehetőséghez sem jutott, és koldultak, vagy csavargókká lettek. I Erzsébet az 1597-es "véres törvényekkel" kényszerítette őket a bérmunkáséletre. E ~ tartalmazták a csavargók megkorbácsolását, ha a lakosság életét nyugtalanítják. Életfogytiglani szolgálatra ítéltették őket az uralkodó gályáján, s ha engedély nélkül visszatértek, halállal büntették őket.

Augsburgi vallásbéke: I. Ferdinánd császár köti 1555. szept. 25-én az augsburgi birodalmi gyűlésen, a lutheránus fejedelmekkel. Benne elismerik a lutheránusok és a katolikusok egyenjogúságát. A lutheránusok ezen túl birodalmi és politikai hivatalokat is viselhettek. Egy városon belül mindkét felekezetnek lehetett temploma. Ha egy fejedelem áttért katolikusról protestáns hitre, akkor az összes alattvalójának is a fejedelem vallását kellett gyakorolni. Ha katolikus akart maradni, akkor elköltözött egy katolikus fejedelem birtokára. Ennek a lényege: akié a föld, azé a vallás (cuius regio, eius religio) elv. De az egyházi katolikus fejedelmek nem térhettek át a protestáns hitre. Ha a katolikus főpapok csatlakoztak a reformációhoz, akkor elvesztették birodalmi rendjüket és birtokaikat. A katolikusok és a lutheránusok kötelesek egymással békében élni, a lutheránusok megtarthatták azokat az egyházi javakat, amelyeket lefoglaltak. A ~ a kálvinizmusra és a szektákra nem terjedt ki.

Anabaptisták: ([gör.] anabaptidzo= újrakeresztelni) Újrakeresztelő vallás. A gyermekkeresztiséget személyes hitvallás hiánya miatt érvénytelennek tartó, és a felnőtteket újrakeresztelő keresztény csoportok elnevezése. Történetileg a 16. sz.-i lutheri reformáció

népi irányzata, amely a forradalmi, politikai követeléseit teológiai formában fejezi ki. Hívei Münzer Tamás vezetésével 1525-ben kirobbantották a thüringiai parasztháborút. Később Jan van Leidennel létrehozták a münsteri teokratikus birodalmat. Ugyanis miután Münzer megismerkedett a huszita tanokkal, szakított Luther Mártonnal, annak mérsékelt elképzelései miatt. Irányzatuk mérsékelt formában a baptista egyházban tovább élt. Ez az irányzat félig vallási, félig politikai. Főleg a plebejusok és a jobbágyok körében terjedt el.

Jezsuiták: ([lat.] Societas Jesu= Jézus társasága) Jezsuita rend. A római katolikus egyház hírhedt szerzetesrendje. 1534-ben alapította Loyola Ignác (Ignacio de Loyola) spanyol nemes. A rend szabályzatát a pápa, III. Pál 1540-ben erősítette meg. Az ellenreformáció vezető ereje, a pápai világhatalom feltétlen támasza lett. Fő elveik: a feltétlen engedelmesség, a rendi előljárók és a pápa iránt, valamint tisztaság, szegénység és a renden belüli szigorú katonai fegyelem. Fő működési területük az oktatás és a hittenjesztés (misszió) a nem keresztények és az eretnekek köreiben. A rendet a Rómában székelő generális ("fekete pápa") irányítja. Mint politikusok, diplomaták, nevelők és gyóntatók komoly befolyással voltak az uralkodókra és az államférfiakra, e keresztül a nemzetközi politikára. A rend fő célkitűzése volt a pápa fősége alatt egyesíteni az egész világot. Hatalmas vagyont szereztek, mind Európában, mind a gyarmatokon. A 17. sz.-ban a janzenisták fordultak ellenük (a római katolikus egyház a 18. sz.-ban elfojtotta mozgalmukat) majd a felvilágosodás hívei fordultak ellenük, és néhány országból ki is űzték őket. 1773-ban nagyhatalmi érdekek és politikai intrikák hatására XIV. Kelemen feloszlatta a rendet. De 1814-ben VII. Pius visszaállította a ~-at. Magyarországi tevékenységüket Pázmány Péter, esztergomi érsek lendítette fel. Eredetileg ő is jezsuita volt, és 1635-ben Nagyszombaton egyetemet is alapított a részükre. Európában és Magyarországon is kiterjedt iskolarendszert hoztak létre, ahol a tanítványokat fanatikus katolikussá, a pápa és az egyház feltétel nélküli hívévé igyekeztek nevelni.

Kálvinizmus: Kálvin János, a lutheri reformáció hatására, és Ulrich Zwingli, zürichi lelkész tanaira támaszkodva önálló vallási rendszert alakított ki, a ~-t, amely református egyház hitelveinek alapját képezi. Kálvin 1509-ben született Noyonban (Franciaország). Filozófiai, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott, de nem volt pap. A katolikus egyház elleni támadása miatt száműzték Franciaországból. Bázélbe ment, ahol 1536-ban kiadta "A keresztény vallás tanítása" című művét. (Institutio Religionis Christianae). Később Genfben került, ahol a város prédikátoraként (1541-64) zsarnoki egyeduralmat gyakorolt mind vallási, mind világi ügyekben. A genfi egyház köztársasági alapelvekre épült, élén a prédikátorokból és a presbiterekből álló tanács (konzisztórium) állott. 1553-ban rendeletére tartóztatták le, és égették meg Servet Mihály antitrinitárius spanyol orvost. Tanrendszerének központi gondolata, hogy Isten a korlátlan ura a világmindenségnek. Az embernek még születése előtt eldöntötte sorsát, hogy a mennyországba v. a pokolra szánja. (Predestinatio) Követői szerint a kereskedelmi tevékenység eredménye, a vállalkozásokban elért siker a kiválasztottság jele lehet. A kálvinizmus szerint az uralkodók hatalma ugyan Istentől ered, de kötelességük azt alattvalóik érdekében gyakorolni. Ha ezt megszegik, akkor Isten támaszt olyan erőt, amely megszabadítja a zsarnokká vált uralkodótól. Az egyházi szertartást is megreformálta. Egyszerű istentiszteletet vezetett be (ima, éneklés, prédikáció). A templomokból eltávolította a szentképeket. A puritán, olcsó egyház szintén megfelelt a polgárság érdekeinek. Az egyház a ~ szerint láthatatlan, ugyanis csak a kiválasztottak a tagjai. De senki nem bizonyosodhat meg arról, hogy kiválasztott, mert ennek csak jelei vannak. A szentségek közül csak a keresztség és az úrvacsora szentségét fogadja el. A kálvinizmus több országban a polgárság legaktívabb rétegének vallása lett. Franciaországban, Németalföldön, Skóciában, Angliában, Magyarországon (főleg Erdélyben és a hódoltsági mezővárosokban) terjedt el.

Comuneros-mozgalom: [sp] komuna= közösség. A kasztíliai városok Szent Junta szöv. 1520-21 közötti felkelései, ami V. Károly központosító törekvései és ennek megvalósítói, az idegen hivatalnokok ellen, irányult. A városok lakossága a saját önkormányzatát akarta védeni. A mozgalom résztvevői: kézművesek, városi plebejusok, a király uralmával elégedetlen főnemesek. Követeléseik: egy állandó székhely biztosítása (ami még II. Fülöp idején meg is valósul), az aranykivitel megtiltása, külföldiek kivonása a kormányból. Amikor a parasztság is megmozdult, és a vagyonok elkobzása lett a ~ célja, akkor a gazdag polgárság és a nemesség elfordult a felkeléstől, megegyezett a királlyal, és seregeket szerveztek az egyedül maradt városi polgárság ellen. A ~ seregének vezetője Juan Padilla volt, akit, miután V. Károly szétverte csapatait, kivégeztek. 1523-ra a városok teljes vereséget szenvedtek a központi hatalomtól, és ezzel lehetővé vált az abszolút kormányzás megalapozása. A mozgalom résztvevői comunerosoknak nevezték magukat. (Az 1820-23-as sp. forradalom idején a liberális burzsoázia legradikálisabb elemeit (nagy részben szabadkőművesek) által alakított titkos társaság tagjai comunerosoknak nevezték magukat. 1823-ban társaságot felszámoltak az üldözések során. ~ célja a népfelség és jogegyenlőség megvalósítása volt.)

Választófejedelem: [ném.] Kurfürsten. A 13. sz.-tól 1806-ig a németrómai császárt választó fejedelmek valamelyike. Annak a 3 érsekből (mainzi, kölni, trieri) és 4 országos fejedelemből (cseh király, szász herceg, brandenburgi örgróf, rajnai palotagróf) álló, 1138-ban létrehozott kollégiumnak a tagja, mely az országgyűlés számára kijelölte, hogy kik közül választhatnak császárt. A ~-eket kezdetben csak az az előjog illette meg, hogy a többi fejedelem előtt szavazhatnak, és hogy részvételük nélkül a választás érvénytelen volt. 1273-tól a ~-ok minden rajtuk kívülit mindenkit kirekesztettek a választójog gyakorlásából. Az 1356-os német aranybulla már kizárta a kettős választás lehetőségét azzal, hogy kimondta, hogy a király megválasztásához elegendő a 4 ~ jelenléte és szavazatuk többsége. A ~ a választás a mainzi érsek elnöklése mellett a Maina menti Frankfurtban tartották. A középkor folyamán a testületet átalakították, taglétszámát 1648-ban 8 főre emelték. (1628-ban a pfalz-, rajnai-~ helyett a bajor herceg kapta meg e méltóságot, de 1648-ban a pfalzi is újból visszakapta.) 1692-től már a hannoveri herceggel együtt 9 ~ gyűlése (Kurfürstentage) választotta a császárt. 1806-ban Napóleon fellépésének eredményeképp a régi Német-Római Birodalom megszűnte után a választófejedelmi méltóság is megszűnt.

□Koldusok□: [f.] gueux. 1566-ban kispalotások, a középnemesek és a városi polgárság kérvényt (petíciót) adtak át Pármai Margitnak, a Németalföld élén álló spanyol helytartójának. Követelték az eretneküldözés megszüntetését, a helyi nemesség bevonását a helyi hadseregbe és az ország kormányzásába, végül a tartománygyűlés összehívását. A petíciót átadó 300 nemest egyszerű ruházatukra utalva a helytartó sp. tanácsadója gúnyosan koldusoknak nevezte. Ők vállalva a megbélyegzést, mozgalmuk jelképeként a koldustarisznyát választották. (A nép a nemesek mellett állt, megtámadta a spanyolokat, szétrombolta a templomok képeit és kezszereit, kincseit pedig a városi tanácsoknak adta át, hogy a szegényeket gondozza belőle.)

Hugenották: ([ném.] Eidgenossen=eskütársak szó fr. változatából: eignots) [fr.] huguenotes. A 16. sz. második felétől a franciaországi reformátusok elnevezése. A kálvinizmus főként a dél-franciaországi városokban terjedt el. (először 1534 táján tűntek fel) a kényszerkölcsönökkel és nagy adókkal sújtott polgárság és plebejusság széles rétegei követték a ~-at. Többek között a katolikus egyház földbirtokainak kisajátítása után reméltek újból földhöz jutni. Sok arisztokrata támogatta a ~-at (Bourbon, Chatillon), akik vissza akarták szerezni a politikai előjogaikat. A reformáció elterjedése Franciaországban a 16. sz. második felében polgárháborúhoz vezetett. A katolikus tábor vezetője az arisztokrata Guise család volt, híveinek zöme É-Franciaországból került ki, és nagyrésztük az abszolút monarchia

megvalósításának híve volt. A hugenotta háborúk kezdetét az ún. vassyi vérengzés (1562) jelentette. A következő 30 évben még kb. 10 háború zajlott le. Az 1570-es években a ~ kedvező helyzetbe kerültek, és fegyverszünet megkötését szorgalmazták. A két vallás és párt közötti béke megpecsételésére elhatározták a király (IX. Károly) húga: Valois Margit és Bourbon Henrik házasságát. (1572. aug. 24.) De a király anyja, Medici Katalin ekkor a Guisekre támaszkodva megrendezte a Szent Bertalan-éji vérengzést. (1572. aug. 23-24-ének éjszakáján) Ezen az éjszakán a Párizsba az esküvőre sereglett hugenották közül mintegy 2000 embert megöltek. A tömeges gyilkosság nem hozta meg a várt eredményt, mert a ~ újrászervezték erőiket, és a háború kiújult, és az egész országra kiterjedt. 1576-ban D-Fro-ban létrehozták a ~konföderációt, ugyanakkor É-Fro-ban a Guise család megszervezte a katolikus ligát. Ezek a 1780-as években függetlenítették magukat a királyi hatalomtól, majd 1588-ban kiűzték Párizsból a francia királyt (III. Henriket). Az anarchia a tetőfokára hágott. III. Henrik megölette a Guise herceget és nagybátyját, ugyanakkor örököséül a hugenotta Navarrai (később IV.) Henriket ismerte el. 1589-ben a katolikus liga megölte III. Henriket. A hatalom a katolikus hitre áttért IV. Henrik kezében összpontosult. A hugenotta háborúkat az 1598-as nantes-i edictummal zárták le. XIV. Lajos idején (1643-1715) újból megindul a ~ üldözése. A király államminisztere, Richelieu bíboros többek között megfosztotta a ~-at a déli részeken fekvő váraiktól. (3 millió református kivándorolt Fro-ból) Vallásszabadságukat ténylegesen csak a Nagy Francia Forradalom után nyerték el.

□Ezeréves birodalom□: [gör.] chiloí=ezer szóból chiliasmus. A Bibliából a Jelenések Könyvében (20, 1-10) van szó a ~-ról, az utolsó ítélet előtti 1000 éves birodalomról. Pontosabban kétféle ítéletet sejtet a Jel. Könyve 20, 1-10. Először a sátán áll az ítélszék elé, őt 1000 évre kötik meg. Ekkor azok támadnak fel, akik vértanúhalált haltak Jézusért, és ők az Úrral 1000 évig uralkodnak a földön. Viszont ezután a sátán kiszabadul az alvilágból, és kísérteni kezdi az embereket, sőt az igazak elleni arcra szólítja fel őket. De az égből lecsapó tűz megemésztja a félrevezetetteket, s a Sátánt híveivel együtt kénkövel égő tüzes tóba vetik. Ekkor következik be a 2. feltámadás, amelyben már nem csak a vértanúk támadnak fel. Az ~ eszméjét az őskeresztények a zsidó apokaliptikából (ld. Hénoch), ill. a Messiás 1000 éves földi országának várásából vették át. Az őskeresztény irányzatok (pl. ebioniták; az egyiptomi keresztények) a chiliozmus crassus-t, azaz a nyers chiliozmust vallották, vagyis a ~ a földön valósul meg az érzéki javak élvezésével. Az egyházatyák (pl. Jusztinusz, Tertullianusz) ezzel szemben az enyhébb formájú ~-at fogadják el (chiliasmus mitigatus), miszerint a bibliai Paradicsom teljes megdicsőülés az isteni kegyelem kiteljesedése még a világ vége előtt megvalósul a Földön. Münzer Tamás, az anabaptisták vezetője, prédikációival és lázító eszméivel a katolikus egyház ellen nagyon radikálisan lépett fel. (A Bibliában a Jelenések könyvében van szó a ~-ról az utolsó ítélet előtti 1000 éves birodalomról. Az ~ eszméjét az anabaptisták szó szerint értelmezik, azt vallják, hogy most következő 1000 év alatt megvalósul Isten országa a Földön, s ez nem a mennyben történik. Ekkor majd szűnik társadalmi anarchia, munkamegosztásról és vagyonközösségről beszélhetünk, azaz nincs magántulajdon. Nem lesz a társadalom tagjaival szemben önálló állami és egyházi hatalom. Az ~ eszméjét kívánták megvalósítani német parasztháború idején (1524-1525) is, főleg a legradikálisabb formában jelentkező thüringiai mozgalom próbálta meg ezeket az eszméket gyakorlatba is átültetni. (Forradalmi kommün, ált. munkakötelezettség, a javak kollektív birtoklása)

Kora polgári forradalom: A kora polgári forr. Németalföldön a hanyatló feudális rend és az emelkedő burzsoázia első nagy összecsapása. A forr. (katolicizmus-ellenes, protestáns) vallási mozgalomból indult, s politikai küzdelemmé, függetlenségi háborúvá változott, mikor Orániai Vilmos Franciaországot és Angliát is bekapcsolja a háborúba. A forr. győzelme után a döntő

hatalom a polgárság kezébe került. Azaz a szabadságharc polg. forradalommal járt együtt. A forr. nem közvetlenül a feudális osztály ellen irányult, sőt a polgárosuló nemesség segítette is a polgárokat. Ezért sem veszítette el birtokát és kiváltságait a nemesség a, forr. győzelme után, de a döntő hatalom a polgárság kezébe jutott. Eredménye volt még, hogy 1648-ban a Westfáliai békével véglegesen független és elismert állam lett Hollandia.

Utrechti egyezmény: Utrecht: város Hollandiában, a Rajna-Amszterdam-csatorna mentén. Utrecht tartomány székhelye. Németalföld északi részén parasztfelkelés robbant ki II. Fülöp abszolutimusa, □hispanizálása□ miatt. Ehhez csatlakozott a főúri ellenzék megmaradt tagja, Orániai Vilmos, akinek diplomáciai úton sikerült bevonnia Angliát és Franciaországot is a spanyolok elleni háborúba. A hét É-i tartomány (Holland, Seeland, Utrecht, Geldern, Overijssel, Friesland és Gioningen) szövetkezésével Alba seregeit leverni. A hét Spo.-tól elszakadt tartomány (a későbbi önálló Egyesült Tartományok elődje) megkötötte az Utrechti Uniót (1579). A harc célja a független Hollandia megalakulása. 1579. jan.23-án megkötötték az Utrechti egyezményt, melyben az északi tartományok egy államba tömörítése foglaltatott.

Csillag Kamara: (Star Chamber) VII. Henrik (1485-1509), trónra kerülése után a nagybirtokosokat rákényszerítette a magánhadseregük megszüntetésére, s a helyi (királyi) hivatalnokok elfogadására. Rendeletének végrehajtása érdekében létrehozta a ~t, amely a királyi hatalom ellenfeleinek felelősségre vonására szolgáló félelmetes törvényszék volt. Élén a lordkancellár állt, tagjait a király nevezte ki. Voltaképp a központosítást szolgálta, főként államellenes és felségsértési pereket tárgyalt. A király Tanács bírósági szekciójaként működött. A Stuartok idején az abszolutizmus eszközeként működött, ezért 1641-ben az angol polg. forr. megszüntette. Nevét a tárgyalóterem boltozatának csillagdíszítéséről kapta.

Moriszkók: A ker. hitre áttért, iparral, kereskedelemmel és pénzügyekkel foglalkozó spanyolországi mórok (arabok), akik kiváló földművesek és kézműiparosok voltak a 17. sz.-ban II. Fülöp uralkodása alatt. A zsidókkal együtt ők voltak azok, akik ügyességükkel és szorgalmukkal életben tudták volna a sp. gazdaságot, de az abszolutizmus legfőbb támasza, az inkvizíció (keresztény hitre való áttérésük és szorgalmas templomba járásuk ellenére) kegyetlenül üldözte őket. Az 1609-10. évi rendelkezések értelmében kb. 500 000 ~t űztek ki végleg. Nagy részük a mai Mauritánia területén telepedett le. A ~k kivándorlása jelentősen visszavetette a gazdasági életet.

Vetésforgó: A mg.-ban Németalföldön és Angliában a 16-17. sz.-ra új módszerek jelentek meg. A háromnyomásos földművelésről áttértek a ~ alkalmazására. Ezután a földet nem hagyták ugaron, hanem a terményeket forgatták évről-évre. Pl.: gabonatermelő év után a kifáradt földet nem hagyták szabadon, hanem olyan növényeket ültettek el, amelyek kevésbé igényesek voltak (lucerna, lóhere). Ezzel az addigi takarmányozási problémákat is megoldották.

Brit Kelet-Indiai Társaság: 1600-ban angol kereskedők alapították. 1661-ben számos kiváltságos jogot (bíráskodás, hadüzenet, békekötés) kapott II. Károly, angol királytól, s hamarosan saját hadiflottát és hadsereget szerelt fel. A 17. sz. végén megszerezte Indiában Bombayt, Madrast, Calcuttát, majd a francia és holland társaságokkal vívott harcok közepette leverve a lakosság ellenállását, fokozatosan kiterjesztette a brit uralmat egész Indiára. A 17-18. sz.-ban a kíméletlen módszerekkel folytatott gyarmatosítás során a társaság mohó fosztogatásai révén óriási összegű értékeket szállított ki az országból, aminek eredményeként korábban el sem képzelhető jövedelmekhez juttatta tagjait. Az egyre jobban erősödő angol ipari burzsoázia, amely Indiát áru piacaként és nyersanyagtermelő területként akarta

felhasználni, mind erőteljesebben követelte a társaság tevékenységének szabályozását. 1773-ban a brit kormány a Worth-törvény alapján korlátozta a társaság jogkörét, 1784-ben pedig egy ellenőrzőtanács felügyelete alá helyezte. 1813-ban megszüntették a társaság monopóliumát, majd 1833-ban adminisztratív térre korlátozták tevékenységét. A szipoly-felkelés (1857-59) hatására az angolok módosítva a gyarmati uralom formáit és módszereit, 1858-ban feloszlatták a társaságot. Az angol ~-n kívül volt még dán ~, francia ~ és holland ~ is.

Örökös osztrák tartományok: [ném.] Erbländer. Ezek a területek a 16. sz.-ban az osztrák Habsburgok uralma alá tartoztak. Olyan tartományok, melyeken az uralkodó az öröklés, nem pedig a választás jogán uralkodik. Ilyen volt Ausztria, Stájerország, Karintia, Tirol, Krajna és Vorarlberg. Tágabb értelemben a ~-hoz sorolták a fehérhegyi csata (1620. nov. 8.) után rendi önállóságától megfosztott Cseh- és Morvaországot is. Bár az 1687-es pozsonyi rendi országgyűlés is becikkelyezte a Habsburgok örökös királyágát (azaz dinasztiai leszármazás és nem választás útján betöltött trón), de az ~-hoz Magyarországot nem, sorolták be. Természetesen a Habsburgok központosítási kísérleteik, az abszolutizmus kialakítása a nemesek ellenállásába ütközött. Ezek a tartományok (ezek főurai) többnyire a reformációhoz csatlakoztak (kivéve Tirol, Előausztria), a Habsburgok pedig a katolicizmushoz ragaszkodtak. Így a 30éves háború egyik oka a rendek és az abszolutisztikus törekvések konfliktusa, a reformáció és az ellenreformáció (vagy rekatolicizmus) harcaként robbant ki.

Panteizmus: (pan [gör.]=minden theosz [gör.]=istenség) Az Istent a természettel azonosító, a természet felett álló Isten létezését el nem ismerő filozófiai irányzat. A természet egyenlő Istennel és nem lehet őket szétválasztani. Az Isten minden dologban benne van. Az egyház máglyahalálra ítélte azokat, akik ezt a filozófiai irányzatot vallották, tanították. pl.: G. Bruno 1600, Róma.

Duma: [orosz]=tanácskozó testület. Központi és helyi tanácskozó szervek Oroszo.-ban 1917 előtt. IV. Iván (1547-1584) uralkodása idején újraszervezte a közigazgatást és létrehozta a "kiválasztottak dumáját", ami a központi és helyi tanácskozószervek elnevezése a cári Oroszo.-ban. bojár дума: A moszkvai fejedelmek, majd a cárok mellett működő bojárokból álló tanács. A 15.sz.-ban állandó hivatalos tanácskozó testületté vált, 1711-ben Nagy Péter reformja következtében a szenátus vette át a helyét.

Nantes-i edictum: IV. Henrik (1589-1610) francia király 1598. ápr.13.-án Nantes-ban kiadott rendeletei, amely a hugenotta háború lezárását jelentette. Hivatalos vallásnak ismerte el a katolikus vallást, de emellett szabad vallásgyakorlatot biztosított a hugenottáknak (kivévelt képezett Párizs és néhány nagyobb város), engedélyezte számukra 25000 főnyi hadsereg fönntartását és kb.200 erőd/vár birtoklását. A hugenották meggyéknként két helyen, szabadon gyakorolhatták vallásukat, akadály nélkül viselhettek hivatalt, papjaik tevékenységét részben az állam fedezte anyagilag. Párizsban és néhány vidéki parlamentben külön kamarát hoztak létre a vallásügyi viszályok rendezésére.(Ez tette lehetővé mintegy 100 ezer ember halálát előidéző vallásháború lezárását.) Ezeket a kiváltságokat 1629-ben Richelieu törölte el. XIV. Lajos 1685-ben visszavonta a ~-nak a hugenották szabad vallásgyakorlatára vonatkozó részt (is) livóniai háború (1558-1583) Oroszo. háborúja a livóniai német lovagrend, Litvánia, Lengyel., Svédo. ellen a Balti-t. keleti partvidékének birtoklásáért. A hadműveleteket IV. Iván cár 1558. januárjában indította meg. A háború kedvező alakulása ellenére a IV. Iván cár külpolitikájával szemben álló bojár ellenzék nyomására Oroszo. 1559-ben fegyverszünetet kötött a livóniai lovagrenddel. Leszámolva a háborút ellenző erőkkel Oroszo. 1560-ban újabb hadműveleteket kezdett, amelyek során a livóniai lovagrend vereséget szenvedett 1561-ben. A

további hadműveletek során az orosz seregek elfoglalták Livónia (a mai Lett- és Észtország) csaknem egész területét. Báthory István trónralépése után a lengyel seregek új támadása visszaszorította az oroszokat. A negyedszázados küzdelmet az 1582. évi orosz-lengyel és az 1583. évi svéd-orosz békekötés zárta le, és a Balti-t. keleti partvidékének nagy része lengyel és svéd birtokban maradt.

Anglikán egyház: (ang.=church of England) Angliában, VIII. Henrik alapította. Az angliai reformáció által kialakított nemzeti egyház. VI. Edward (1547-1553) és I. Erzsébet (1558-1603) uralkodása óta Anglia hivatalos egyháza. A reformáció Angliában nem valamely eszmeáradat szülte. Kialakulásának előzményei VII. Henrik (1509-1547) egyházpolitikájában keresendők. A király házasságtörés bonyodalmai miatt (el akart válni feleségétől, Aragóniai Katalintól, és házasságot kötött Boleyn Annával) a pápa kiátkozta VIII. Henriket. Az 1534-ben kiadott Act of Supremacy (egyházfőiségi rendelet) kimondta, hogy az "angliai egyház kizárólagos feje" a mindenkori angol király. Majd a szerzetesrendeket és a kolostorokat feloszlatta (1535-1539), s javaikat eladományozta vagy kiárúsította. Az anglikán egyházat el nem ismerőket árulónak tekintette és kivégeztette, így pl. 1535-ben Mórú Tamást fejeztette le. Kezdetben az anglikánizmus nem más, szakadár katolikus mozgalom. A Rómával való szakítás (mely már 5. században John Wycliff és az 1381-es Watt Tyler-féle parasztfelkelés óta állandóan napirenden volt) ugyanakkor VI. Edward rövid uralkodása alatt kedvezett a lutheri eszmék terjedésének: azok hatása 1549-ben a Book of Common Prayer (Közimádság könyve) megjelenésével vált kézzelfoghatóvá, amennyiben az oltáriszentségtől a katolikus egyházzal ellentétes nézeteket vallott. Az 1553-ban megjelent, érezhetően kálvinista befolyás alatt készült "Negyvenkét cikkely" újabb hitvallást fogalmazott meg. Tudor Mária (1553-1558) alatt véres ellenreformáció indult meg; ez azonban csak közjáték volt, s a trónra kerülő I. Erzsébet ismét a protestáns eszményeket tűzte zászlájára. 1559-ben visszaállította a királynak az egyház feletti főiségi uralmát, (revideálta a Közimádságos könyvet, és egy 1563-ban a "Harminckilenc cikkely" - belefektették a hitelveket, melyek a lutheránus eszmék irányában enyhítették az 1553-as merev kálvinista tanokat.) Az anglikán reformáció mintegy középpútnak tekinthető a katolicizmus és a protestánizmus között. Az anglikán egyház szertartásaiban és felépítésében (püspöki - érseki rendszer, feje canterbury érsek) teljesen, kezdetben tanrendszere is római katolikus maradt. A protestáns eszmék csak nagyon lassan tudtak beszivárogni, de VI. Edward-tól kezdve a protestáns elemek lettek a meghatározók: Biblia a hit egyedüli forrása, a Szentháromság belsőbizonyosságának hatalma. Ekkor törölte el a parlament az eretnekek ellen hozott törvényeket, s ekkor oldották fel a pápi nősülés tilalmát, szüntették meg a szentek és ereklyék tiszteletét. Feltehetően az anglikán egyháznak e sajátos helyzete magyarázza az ökumenizmusban játszott szerepét. liberatum veto:[lat.]=szabad tiltakozás. A 16-18. században a lengyel feudális szejm ([lat.]=országgyűlés) bármely tagjának tiltakozási joga valamely javaslat törvényerőre emelése ellen. Ez a jogszabály - amely 1791-ig csaknem teljesen megakadályozta a lengyel törvényhozó testület működését - a centralizáció elégtelenségét, ill. a királyi hatalom gyengülését tükrözte, és növelte a feudális anarchiát. A nyugati abszolút monarchiának ellentéte volt ez a rendszer, amely az államhatalom megbénulását okozta.

Articuli Henriciani: [lat.]: a 16-17. században kiteljesedő lengyel (rendi) nemesi demokrácia alaptörvénye, amelyet a Jagelló-dinasztia kihalása után (Zsigmond Ágost +1572) a trónra meghívott Valois Henrik megválasztása alkalmával (1573) rögzítettek. A ~ alapján nyert elismerést rendek szabad királyválasztási joga, amit később a választási feltételekkel is kiegészítettek. A törvény arra kötelezte az uralkodókat, hogy évenként hívják össze az országos rendi gyűlést (szejm), és a tartományi rendeket előre tájékoztassák a napirendre kerülő feladatokról. A legfontosabb állami döntésekben (hadüzenet, békekötés stb.) az

országos rendi gyűlés határozatai váltak irányadókká. A király csak a törvények szentesítési jogával élhetett, de ebben is egy 16 tagú tanács (rada) befolyása alatt állt. Eltörölte az örökletes királyságot. Az ~ kimondta, ha a jövőben valamelyik király megsértené a törvényeket (értsd: a nemesi előjogok), a nemességnek joga lesz fegyveres felkelést (rokos) szervezni ellene. Az ~ nagymértékben hozzájárult a lengyel feudális állam hanyatlásához. Lengyel nemesi köztársaság: Az Articuli Henriciani következményeként jött létre a nemesi köztársaság Lengyelországban (respublica regni Poloniae). Jellemzői: A szabad királyválasztás következménye az volt, hogy az uralkodó osztály pártokra bomlott. A nagybirtokosok egy része IV. Iván cárt akarta meghívni a lengyel trónra. Azt hitték, hogy így kiterjeszthetik hatalmukat az egész Orosz Birodalom területére. Míg a nemesség másik része - az orosz terjeszkedés ellen támaszt keresve - Habsburg Miksa magyar és cseh király mellett kardoskodott. A köznemesek azonban az ország függetlenségét, főleg pedig előjogaikat féltették a cártól éppen úgy, mint a császártól, és olyan királyt akartak, aki nem tud külső erőket támaszkodva központosítást megkísérelni. Zamoyski János vezetésével az országgyűlés köznemesi többsége előbb Henrik francia herceget, majd ennek hazatérése után (bátyja halálával rászállt a francia királyság) 1576-ban Báthory István erdélyi fejedelme választotta lengyel királlyá. Báthory, mint erdélyi fejedelem is központosító politikát folytatott, és megpróbálta Lengyelországban is erősíteni a királyi hatalmat. Olyan hadsereget teremtett, amely csak tőle függött. A magyar és német zsoldosai mellé a királyi uradalmat felszabadított jobbágyaiból állított katonákat. A földesúri elnyomás elől az ukrainai határvidékre menekülő, és ott szabadcsapatokba tömörülő parasztokat, az úgynevezett kozákokat is megszervezte. Így sikerült megszereznie Livóniát az orosz cártól, IV. Ivántól. Báthory korai halálával végeszakadt a központosítási kísérleteknek. (Utána jövő uralkodók III Zsigmond és IX Károly) nemesi aranyszabadság: a lengyel feudális uralkodó osztály őrizte kiváltságait a királyi hatalommal és a városi polgársággal szemben. A király a nemesi országgyűlés nélkül semmit sem tehetett. A polgárságot a nemesek kizárták az országgyűlésből és a közhivatalokból, gazdaságilag pedig megbénították. A nemesség a mezőgazdasági termények kereskedelmét kisajátította, politikailag erősödtek. A 2parasztokat földhöz kötötték és robotot róttak ki rájuk. A paraszt sehoiva sem fordulhatott segítségért, mert a bírāja is saját földesura volt. A központosítás teljesen lehetetlen volt. A nagybirtokosok (bánok) rendkívül nagy hatalommal rendelkeztek. A köznemeseket politikai és gazdasági függésben tartották. A lengyel királyok nem tudták a köznemeseket (szlachta) a nagybirtokosoktól elszakítani, és a központi hatalom támaszává tenni. A lengyel nagyuraknak a ~ védelme alatt mindig sikerült a köznemesi tömegeket a királyi hatalom korlátozására felhasználni.

Abszolutizmus: [lat.] potestas absoluta = absz. hatalom. Az uralkodó korlátlan hatalmán nyugvó kormányzási rendszer. A pápai teljhatalom (potestas absoluta) elve a királyra szállt, mert a királyt isteni jellegű uralkodónak tekintették, akinek joga, hogy az alattvalók hozzájárulása nélkül szabhat ki törvényeket a rex = lex elve alapján. Nincsen parlament, nincsen rendi gyűlés. (ld. Tk. 198-200)

Gentry: [ang.] nemesség. Angliában a 15. sz. végétől kialakult ún. újnemesség elnevezése. A feudális nagybirtokosokkal (arisztokráciával) szemben az az árutermelő közép és kisbirtokos réteg, amely örökölt birtokán vezette be az árutermelést vagy azok a pénztőkészek (főleg kereskedő tőkészek), akik az elszegényedő nemes birtokát megvették. A polgári gentrynek érdekei közelebb álltak a burzsoáziához, mint az arisztokráciához, ezért támogatta a polgári forradalmat.

Yeoman: [ang.] újfajta földbirtokos típus alakult ki: a tőkés földbirtokosé, aki eredetileg kalóz volt, esetleg rabszolgakereskedő, vagy lehetett tiszteletreméltó városi kalmár. De jöhetett a parasztság gazdagabb rétegeiből is. Ez utóbbiak a ~-ek, közülük sokan képesek voltak vagyon és ügyesség révén megtartani a tulajdonukban lévő földterületet. Kiterjesztették azokat, s így részesültek az árutermelés, nyújtotta lehetőségekből. A ~ eredetileg angol paraszt és kisbirtokos megjelölése, később bérlőt is jelentett. A 18. sz. végétől a szabadparaszti tulajdon eltűnésével csak bérlőt jelent. A~-ek a polgári forradalom idején a parlament hadsereg döntő erejét adták.

Vesztfáliai béke: 1648-ban kötötték a Habsburgok, a svédek és a Bourbonok (fr.) a harmincéves háborút lezáró békét. A béke rögzítette Németország szétagoltságát. Mintegy 300 hercegséget, számtalan fejedelemséget és önálló birtokot alapított meg Franciaország a Római Szent Birodalom területén. Megadta a német fejedelmeknek a külföldi hatalmakkal való szövetkezés jogát. Ha a császár törvényt akart hozni, a 202 tagú birodalmi gyűlésnek egyhangúlag el kellett fogadnia. Emiatt a császár tehetlenné vált. Ezzel viszont a birodalmi gyűlés is elvesztette a cselekvőképes törvényhozó szerepét, mert ilyen határozat létrejötte szinte lehetetlen volt. A birodalom politikai szerkezete így vált alkalmassá arra, hogy rajta keresztül a francia és svéd hatalmak, mint a béke biztosítói állandósítsák befolyásukat Németországban. A béke megerősítette Franciaország és Svéd. nagyhatalmi helyzetét. Svéd. megkapta Pomerániát és más birodalmi területeket, így a svéd király német birodalmi fejedelem lett. A német tengerparti (északi) területek is az ellenőrzése alatt álltak. Franciaor. ugyanezeket az előnyöket élvezte délnyugaton, ahol Elzász, Metz, Toul és Verdun kerültek francia uralom alá. Ebben a békében ismerték el Hollandia és Svájc függetlenségét, államként való kiválását is. Protestáns Unió / Katolikus Liga: A P.U.-t 1608-ban alakították önvédelmi szervezetként a Németo.-i városok és protestáns fejedelmek a rekatolizáció ellen. Erre válaszul 1609-ben Miksa, bajor herceg megalapította a K. L.-t 2. defenesztráció: 1618. máj. 23-án Habsburg uralkodót képviselő császári helytartókat és titkárokat a prágaiak kidobták a vár (Hradzsínból) ablakából. A tisztviselőknek ezúttal nem esett bántódásuk, s a fehérhegyi csata után még hosszú ideig szolgálták a Habsburgokat. Ez a 30 éves háború kezdete. (Az első def. szintén a Hradzsínban volt 1419. júl. 30)

Utópia: ([gör.] u=nem + toposz=hely) Seholsincs. Nem létező, ideális, elképzelt társadalom leírása, melynek lényege a megvalósíthatatlanság eszménye. A szó Thomas More / Morus Tamás hasonló című írásából ered, melyben a szerző leírja az Utópia szigetén elképzelt társadalmi rendet (magánvagyon nincs, közösségért végzett munka, szabad választás) Ismertebb hullámok még: Bacon Nova Atlantis, Campanella Napállam című műve. 1534-ben az anglikán egyház bevezetésekor a reform kevés elvi ellenfelével kíméletlenül leszámoltak. Így Morus Tamást (VIII. Henrik volt lordkancellárját), aki lelkiismereti okokból nem esküdött fel a király új címére, 1535-ben lefejezték.

Államminiszter: Az államtanács olyan tagját, aki általános politikai feladatokat lát el (háború és béke kérdése, diplomáciai tárgyalások, szövetségi kapcsolatok kialakítása) anélkül, hogy valamilyen konkrét (gazdasági, közigazgatási, igazságszolgáltatási) ügyben döntene. XIII. Lajos uralkodásának idején (1610-43) a királyi hatalom még jobban megerősödött. Létrejött az első miniszteri poszt, majd az államtitkárok, államminiszterek tisztsége. A király ~ -e Richelieu bíboros következetes politikájával egy időre megtörte a nagyhatalmú arisztokraták próbálkozásait a központi hatalom ellen. Átszervezte a közigazgatást, a tartományok élére polgári hivatalnokokat nevezett ki, megfosztotta a hugenottákat az ország déli részén fekvő váraiktól. Ezen kívül a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a szárazföldi hadsereg, a flotta fejlesztését is szorgalmazta. (Létrehozta a Francia Akadémiát) zavaros idők: IV. Rettenetes

Iván (1547-1584) halála után fia Fjodor Ivanovics lett a cár (1584-1598). Őt sógora Borisz Godunov követte a trónon (1598-1605). Godunov folytatta IV. Iván politikáját: kiegyensúlyozott, abszolutista irányítás jellemezte uralkodását, így maga ellen fordította a nagybirtokosokat, és az elégedetlen bojárok is támogatták azt a trónkövetelőt, aki IV. Iván harmadik fiának adta ki magát (I. Ál- Dimitrij), és a lengyel nemesek támogatásával akart hatalomra jutni. A bojárok árulása után el is jutott Moszkváig, majd Borisz Godunov váratlan halála után megválasztották cárnak. Így a lengyel nemesek földeket és hatalmat kaptak, és amikor Ál-Dimitrij lengyel feleséget akart elvenni, a nemzeti összefogás és felháborodás elsöpörte hatalmát. A bojárok az elnyomás miatt 1606 nyarán Iván Bolotnyikov vezetésével felkelést indítottak, amihez a katonanemesek is csatlakoztak, de sorozatos vereségek után beszorultak Tula városába és a felkelést levertek. I. Ál- Dimitrij halála után a lengyelek egy II. Ál-Dimitrijt kerítették, és miután 1610-ben a bojárok újra beengedték az országba a lengyeleket, Kuzma Minyin és Pozsarszkij herceg vezetésével népfelkelés indult. Győzelmük után a lengyeleket kiűzték az országból, és megkezdődött az orosz állam újjászervezése Mihail Romanov (1613-1645), az új cár vezetésével. (A Romanov-dinasztia 1917-ig uralkodott.) Ezt az anarchikus, politikai küzdelmekkel és fegyveres harcokkal telített időszakot 1605-1613-ig nevezzük ~-nek.

Kozák: katonailag szervezett társadalmi réteg Oroszországban a 15-16. sz.-ban. A feudális kizsákmányolás miatt Közép-Oroszországból délre költöztek. Itt szabad földeket kaptak. Állandó harcokat vívtak a krími tatárokkal, melynek során katonai önkormányzati szervezetekbe tömörültek. A 16- 17. sz.-ban a Lengyel Királyság kiterjesztette hatalmát Ukrajnára, így akarták megfosztani a tatárokat a szabadságuktól. Az elnyomás elől a Dnyeper alsó vidékére menekültek, majd katonai szervezetet létesítettek. Megerősített táboruk a "szics", a Dnyeper egyik szigetén volt. Nyaranként zsákmányszerző háborúkra indultak a török és tatár területekre. Télen, a portyázáson rabolt holmit és saját mestereik termékeit az ukrán és lengyel városokban adták el. A ~-ok élén a hetman állt, akit a jómódú öregek tanácsa választott meg. A 16. sz.-ban a Lengyel Állam kiterjesztette hatalmát a ~-ok felett. De ők nagyon jó lovasok és hajósok voltak, ezért a Lengyel Állam fizetett hajósai és lovasai lettek. A 17. sz.-ban a lengyel nemesség közvetlenebb akarta tenni hatalmát ezért a ~-ok önkormányzatát megnyirbálták. 1638-ban két felkelés után ezt az önkormányzatot megszüntették, helyette helyőrséget állítottak fel. 1648 Bogdán Hmelnickij vezetésével felkelés robbant ki a lengyelek ellen. (a krími tatárokkal szövetkeztek, de azok árulókká váltak.) a 17-18. sz.-ban a ~-ok részt vettek a parasztháborúban. második jobbágyság: [ném.] Zweitel Leibeigenschaft. A 15. sz. második felétől a kontinentális munkamegosztásba bekapcsolódott Kelet-Közép-Európa országaiban a mg-i termények ára a belső piacon jelentősen megnőtt, ugyanis a nemzetközi kereskedelemben a kelet-közép-európai országok élelmiszereket és ipari nyersanyagokat adtak iparcikkért, főként textilárúért cserébe. Ez a Kelet-közép Európai országok földbirtokosait arra ösztönözte, hogy bekapcsolódjanak az agrártermékekkel való kereskedelemben. Ennek érdekében a városi polgári kereskedőkkel és paraszti árutermelőkkel szembeni feudális kiváltságaikat is felhasználták. És hogy minél nagyobb mennyiségű piacon értékesíthető termékhez jussanak fokozódó mértékben, vették igénybe jobbágaik terményjáradékait. Erre ösztönözte a földbirtokosokat a rohamos áruemelkedéssel járó pénzromlás is. Növelték majorságukat, amely a 16. sz.-tól jórészt robotmunkával műveltették meg. Hogy a jobbagyokat robotmunkára kényszerítsék, megfosztották őket a 15. sz. közepén kivívott szabad költözködési joguktól. Az így kialakult helyzetet nevezik második (örökös) jobbágyságnak.

Racionalizmus: ([lat.] ratio=ész, értelem) a 16-17. sz. egyik filozófiai irányzata, melynek középpontjában az értelem állt. Az empirizmussal ellentétben olyan igazságot feltételez, mely

független a tapasztalatoktól, és az ember veleszületett eszméivel van kapcsolatban. Módszere a dedukció: az általánostól juthatunk el az egyediig. Egyik képviselője a fr. Decartes (1686-1650) Filozófiájának középpontjában a kételkedés állt. "Mindenben kételkedem. csak abban nem, hogy a kételkedés közben kételkedem". Híres mondása: "Gondolkodom, tehát vagyok" ([lat.] Cogito ergo sum). A század filozófiai jelmondatává vált, s erre épült Decartes filozófiai felfogása, a racionalizmus irányzata, mely csapást jelentett a gondolkodás teológiai, skolasztikus módszerére, mert az a nem kutatható és nem bizonyítható igazságot és igazságba vetett hitből indul ki. ellenreformáció: A katolikus egyház belső megreformálására tett korábbi próbálkozások nem jártak sikerrel, de a reformáció gyors terjedése elodáztatatlanná tette a változtatásokat. A katolicizmus még fontos pozíciókat tartott meg, Németo. egy részében, Itáliában, Spanyolo.-ban és Franciaó.-ban továbbra is uralkodó vallás maradt. Így a katolikus egyház újraszervezhette erőit, hogy a protestánsoknak ellenállhasson, és megkísérelje hitének tisztaságának helyreállítását, és az elveszett hatalom visszaszerzését. Ezt a mozgalmat ~-nak hívjuk. A folyamat elindítója a tridenti zsinat (1545-1563) volt, melyen a protestánsok nem vettek részt. A zsinati rendelkezések nagy része a papság életmódjával foglalkozott. Megtiltották a búcsúcédulák árusítását, és azt, hogy egy személy több egyházi tisztséget töltsön be. Kötelezte az érsekeket és a püspököket arra, hogy állandóan egyházmegyéjükben tartózkodjanak, vigyázzanak a papság erkölcsére s köteleességteljesítésére. Elérte a papnevelő intézet felállítását. A ~ jelentős eszköze lett az ún. "tiltott könyvek jegyzéke", az Index és a Szent Officium néven újjászervezett pápai inkvizíció, amely máglyára küldte a "hit és rend" ellenségeit. Az ~ sikerét nagyban előremozdította az 1540-ben létrehozott Jézus Társasága, vagyis a jezsuita rend. Megalapítója Loyola Ignác sp. nemes volt. (ld. jezsuiták) a ~ terjedését segítette elő az ekkor kialakuló barokk stílus is.

Tridenti zsinat: A római katolikus egyház által 1542-ben a reformáció visszaszorításának érdekében Tridentben összehívott (ma Trento, É-Olaszo.) egyetemes zsinat. A pápa és egyes katolikus főpapok, valamint az európai uralkodók nézeteltérései miatt csak 1545-ben ült össze. Ezen a gyűlésen a protestánsok nem voltak hajlandók részt venni, mert ők szabad zsinatot szorgalmaztak, ahol bárki felszólalhat és szavazhat. Mivel a pápaság helyzetét ez hátrányosan érintette volna, hiszen a reformátorok álláspontja érvényesült volna, ezért III. Pál pápa 1536-ban kiadta a régi rend szerint üléselő zsinatot összehívó bullát. Ezért fegyveres harc tört ki a császár és a schmalkaldeni (protestáns) szövetség között, és 1547-ben a császár katonai győzelmet aratott felettük. Tanácskozásait több ízben is meg kellett szakítani (kezdetben csak kevesen vettek részt a zsinat munkájában), és így csak 1563-ban ért véget. A római katolikus egyház megszilárdítására törekedve kimondta az érvényben levő dogmák sértetlenségét, határozatokat hozott a pápa tekintélyének növeléséről. Határozatot hoztak az eredendő bűnről, a megigazulásról, a szentségekről, a miséről, a purgatóriumról. A reformáció által megtámadott tételeket megerősítették. Szigorú határozatokat hoztak a házasság felbonthatatlanságával kapcsolatban is. Az ellenreformáció eredményességének érdekében elrendelte a papképzés színvonalának emelését. Magasabb műveltsége nyújtó szemináriumok szervezését, azok működésének ellenőrzését, hogy olyan papokat képezzenek, akik a protestáns prédikátorokkal erkölcsi feddhetetlenségben és teológiai műveltségben felvehetik a versenyt. (ld. még ellenreformáció)

Puritanizmus: (purus [lat] tiszta, tisztaság.) Vallásos politikai irányzat Angliában és Skóciában a 16-17. századtól (valójában 1559-től eredeztethető a mozgalom). A kálvini reformáció angol változata, mely a minden emberi tekintélytől és beavatkozástól mentes "tisztá" egyház mellett szállt síkra, azaz az őskeresztény egyház tisztaságához való visszatérést sürgette. Teljes személyi és vagyónbiztonságot próbáltak jogi eszközökkel

biztosítani. Az anglikán egyház, illetve a zászlaja alatt tömörült feudális monarchista körök elleni (ld. Stuartok abszolútizmusa) az angol polgári forradalom idején két fő irányzata alakult ki: a mérsékeltbb (presbiteriánusok) és a radikálisabb (independensek) csoportja. A puritánusok a különböző hittételekből azonos életvitelt alakítottak ki, melynek lényege a tisztességes, rendszeres munka, mely az Istennek tetsző élet bizonyítéka. Az elvégzett munka eredményessége (pl.: meggazdagodás) az isteni kiválasztottság jele. Mindehhez járul még a puritán precizitás mind az erkölcsben, mind az üzleti életben stb. Önmagukat állandóan ellenőrző életvitel része az igaz vallásosságnak. Bűn a fényűzés, valamint a rendszertelen, alkalomadtán adódó érvényesülés is. Viszont a felbukkanó nyereség elmulasztása az isteni útmutatás megvetése. A szegénység betegség, a koldulás bűn. Ószövetségi iratok alapos tanulmányozásának is hatása volt arra, hogy a ~ magukat kiválasztott népek tekintették. Felléptek a pragmatikus intellektuális munka jegyében a merev szokások, külsőségek valamint a szórakozás (tánc, zene) ellen is, de megvetették a szórakoztató szépirodalmat és a színházat is. Ez az életvitel nagyban hozzájárult a szabadversenyos kapitalista társadalmi berendezkedés kialakulásához. A puritanizmus irányzatának hatása a 17. században Magyarországon és Erdélyben is érvényesült, legkiemelkedőbb képviselője Apáczai Csere János volt.

Presbiteriánusok: ([ang.] Presbiterians). A puritán vallás ([lat.] purus=tiszta) egyik mérsékelt ága. Az abszolútizmussal szembe forduló puritánok a teljes személyi és vagyónbiztonság mellett azt is követelték, hogy söpörjenek ki a templomokból minden, a gyűlölt római hitre emlékeztető tárgyat. Töröljék el az arisztokratákhoz húzó püspökök hatalmát, és az egyház vezetését választott testületre, a presbiterekre bízzák. A ~ a nagypolgárság és a gentryk közül kerültek ki. A polgárháború idején a ~ a királlyal kötött kompromisszumok miatt szembe fordultak az independensekkel.

independensek: ([ang.] independent= független) az angol puritanizmus radikális szárnya. Az angol polgári forradalom idején, a parlamenten belül kialakult a presbiteriánusokkal szemben álló párt, amely a polgárság és az újnemesség középső rétegeinek érdekeit képviselte. Vezetőjük Oliver Cromwell volt. Az ~ minden egyházi közösségtől függetlenek voltak, a tagok csak a vallási közösséget ismerték el. Semmilyen emberi előírást sem fogadtak el, ha a véleményük szerint ellentmondott az isteni törvényeknek. Az ~ eltörölték a presbiterium és a zsinat intézményét is. (Az egyházközösségek közügyeit a Londonban üléselő Kongregáció vitatta meg, ahol minden közösséget egy nagykövet képvisel.). Az ~ követelése a "független, közvetlenül Jézus vezetésének alávetett, egyedi közösség". Emiatt kongregacionalistáknak is nevezik őket ([ang.] congregation= közösség). A polgárháború kezdetéig a presbiteriánusokkal közösen léptek fel az abszolútizmus rendszerével, s az azt támogató anglikán egyházzal szemben. A polgárháború kitörése után, amikor az ~ magukhoz ragadták a kezdeményezést, s a levellerekkel összefogva vívták ki a győzelmet. A kezdeti üldözések miatt először a németalföldi száműzetést választják (Leidenben 1609-ben ~ közösséget alkotnak), majd 1620-ban vándorolnak ki Észak-Amerikába.

Rövid parlament: Az angol parlament két házból állt. A felsőház (a lordok háza) arisztokratái és püspökei az abszolútizmust támogatták. A király hadserege a skótok elleni hadjáratban csúfos vereséget szenvedett. Az Írországból visszatérő Straffordot azzal bízta meg, hogy "tanítsa mőresre a lázadókat", de az új nagy létszámú hadsereg felszereléséhez és ellátásához szükséges anyagi eszközökkel a kincstár nem rendelkezett. Ezért a skóciai veszélyre hivatkozva I. Károly (1629 óta először) 1640. ápr. 13.-án összehívta a parlamentet. A parlament azonban (miután az ellenzék vezérit is beválasztották) az adó megszázaszozása helyett követeléseket nyújt be a királynak, és közvetlen tárgyalást kezdeményezett a

skótokkal. Emiatt I. Károly mindössze három héttel az összehívása után (1640. május 5.-én) feloszlatta a parlamentet.

Hosszú parlament: A rövid parlament feloszlátása után újabb felkelés tört ki Londonban. A mocsarak kiszorítása és bekerítése miatt parasztmegmozdulások zajlottak főként Kelet- és Közép-Angliában. Ráadásul skótok Angliába is betörték, és I. Károly 1640 őszén, hogy a háborút folytathassa, a parlamentet újra összehívta (amely 1653-ig együtt is maradt). Az ellenzék (pl. Pym, Harupden, majd O. Cromwell) elérte, hogy letartóztassák I. Károly kegyenceit (Straffordot és Laud-ot). Majd a parlament deklarálta azt a jogát, hogy feloszladni nem lehet. Ezután a korábbi egység megbomlott a parlamenten belül, s ez 1648-ban (Cromwell Londonba való bevonulásakor) azt eredményezte, hogy a presbiteriánusokat eltávolították a parlamentből (csonka parlament). 1653-ban Cromwell feloszlatta a parlamentet és bevezeti a lordprotectori rendszert (valójában katonai diktatúrát). Cromwell halála után a restaurációig megkezdte működését először a csonka, majd a hosszú parlament.

"gavallérok": Az angol polgárháború idején kialakult réteg, amely a királyt támogatta. I. Károly maga köré gyűjtötte a régi rendhez ragaszkodó nemességet. Ők lettek a "gavallérok" (ahogy őket a parlamentiek gúnyolták). A ~ mint nemesek, arisztokraták, hosszú hajat hordtak, a kerekfejűeket, azaz a nem nemeseket ez a jog nem illette meg. A király Strafford kivégzése után (1641) a ~t Londonba hívta, ahol véres összeütközéseket provokáltak a kerekfejűekkel. Pfalzi Rupert herceg, a király unokaöccse hamar ütőképes hadsereget szervezett belőlük. Így a királynak tapasztalt katonasága volt, de pénze nem, emellett a parlament számíthatott a kereskedőpolgárság bőséges anyagi támogatására, viszont a hadsereg gyakorlatlan volt.

Kerekfejűek: ([ang.] roundheads) Az 1640-es angol polgári forradalom idején a parlament híveinek gúnyneve. (A parlament volt kezdetben a forradalom szerve.) 1641-től a puritán irányzatot követő polgárok rövidre vágott hajzatára utalt. (A nemeseknek hosszú hajuk volt). 1641-ben London utcáin a királyhoz hű nemesek, a gavallérok véres jeleneteket rendeztek a ~ ellen.

Skót felkelés: I. Károly túlzott abszolutista törekvése és az anglikán vallás erőszakos terjesztése vezetett a skót felelés kitöréséhez 1637-ben. Első Jakab és fia eső Károly uralma alatt Skócia és Anglia perszónálunióban volt 1603-tól. Land érsek Károly parancsára megkísérelte az angol és a skót egyház egybeolvasztását. A kálvinista hitű nemesek szövetsége az ún. covenant által lázított nép a politikai és a vallásszabadság védelmében fegyvert fogott 1638-ban. Károly nem tudta a felkelést katonai erővel leverni ezért szerződést kellett kötnie a felkelőkel, melyben szabadságukat elismerte. Végül Károly a lordoktól kapott 200.000 fontnyi előleg felhasználásával visszavonulásra kényszerítette a skótokat.

Vasbordájúak / új mintájú hadsereg: Az angol polgárháború (1642-1649) kezdetén Oliver Cromwell egy néhány tucatnyi, kishemesekből és yeomanekből álló lovascsapatot szervezett. Ennek a csapatnak a kiképzését maga irányította. Békeidőben egyfajta politikai csendőrségként működött a vasbordájúak egysége, de háború idején a parlamenti erők legkiválóbb lovas alakulatának bizonyult. Kezdetben többször visszaverték London alá a parlamenti sereget. A skótokkal kötött egyezmény (Covenant 1643. szeptember) azonban nagy segítséget jelentett a parlamentnek. Marston Moornál 1644 júliusában aratta első nagy győzelmét, majd a presbiteriánusok sorozatos kudarcai után az independens szárny-mely a középrétegeket és a parasztságot képviselte- magához ragadta a kezdeményezést és Oliver Cromwell vezetésével megszervezte az új mintájú hadsereget (New Model Army). A

katonákat a jómódú parasztokból és kézművesekből toborozták. A tisztek is egyszerű származásúak voltak. A fanatikus puritán harcosokat forradalmi lelkesedés, nagy harci fegyelem és mély vallásos hit jellemezte. Cromwell nem a meglepésre, hanem a támadás súlyára épített. Hadművelet közben is hallgattak a vezényszavakra. Öltözetük nehéz fémpáncél volt. Jó fizetést kaptak, viszont zsákmányolniuk tilos volt, ugyanis a király és a presbiteriánusok által vezetett zsoldosok állandó zsákmányolásokkal zaklatták a népet. Az új mintájú hadsereg 1645 júniusában szétverte a királyi sereget a naseby-i csatában. Döntő ütközeteik: 1644. júl. Marston Moor, 1645. Naseby, 1648. Preston.

levellerek: (to level [ang.] = egyenlősíteni). Kispolgári forradalmi radikális párt a 17. századi angol polgári forradalom idején. Az indenpendesek mozgalmából vált ki, s nemcsak a hadseregben voltak híveik, hanem támogatókra leltek az egész országban, s főként Londonban és külvárosaiban. A vezetője, John Lilburne a hatalom birtokosának a népet tartotta. Az vallotta, hogy minden ember születésénél fogva egyenlő, ezért minden rendi kiváltság jogtalan. A parlament rendszeres és demokratikus (népképviseleti alapon történő) újraválasztását szorgalmazta. Követelte az igazságszolgáltatás demokratizálását, a vallásszabadságot, a kereskedelem szabadságát és az arányos adórendszer bevezetését. Ez az új vallási szekta teljes jogi egyenlőséget és polgári köztársaságot akart. 1647-től az independensek oldalán harcolt a presbiteriánusok és a monarchistákkal szemben. 1649 után Cromwell letörte a leveller katonák zendülését és eltörölte ezt az irányzatot. A leverés után megfogyatkozott a polgári köztársaság támogatóinak száma.

Csonka parlament: Az 1640 őszén összehívott parlament 1653-ig sok változáson ment keresztül. 1648. december 2-án Cromwell seregével bevonul Londonba, ahol a katonatanács megkezdte a királlyal egyezkedő (azaz áruló) presbiteriánusok felelősségre vonását és egy részük (500-ból 41) bebörtönzését. Mintegy 150 presbiteriánust távolítottak el a parlamentből, így az mindössze 100 többnyire independens képviselőből állt. A felsőházat föllosztatták. Az Angol Köztársaságot - felsőház és államtanács nélkül - a ~ kormányozza. 1653-ig működik, majd a "Szentek Parlamentje" fogja átvenni a szerepét. Ez egy olyan testület, amelynek tagjait erkölcsileg fedhetetlen independensek közül választottak. 1653-ban Cromwell föllosztja a parlamentet és egy új politikai berendezkedésű állam, jön létre, melynek élén a lord protektor áll. 1659-ben Richard Cromwell elmozdításakor ismét létrejön a ~. Miután a hadsereg szétkergette a ~-et, ismét hosszú parlament veszi át a törvényhozás szerepét. A parlament vissza akarja állítani a királyságot, de bizonyos feltételek mellett lehet II. Károly (I. Károly fia) a király:

- nem oszlatja fel a hadsereget
- nem torolja meg apja gyilkosságát
- nem fogja a birtokokat újra osztani
- nem folytat francia-orientációjú politikát
- nem fog katolizálni

Hajózási törvény (Navigation Act): Cromwell az íreken és a skótokon aratott győzelmével megteremtette Nagy-Britannia szervezeti alapjait. Fokozta a flottaépítést, és megszavaztatta 1651-ben a hajózási törvényt. Csakis Anglia és a terméket előállító ország hajói hozhatták be az import árut. Ezzel Cromwell kiobbantotta a hollandokkal ("a tenger fuvarosai") szembeni

rendkívül költséges háborút (1652-54). A háború az angolok győzelmével ért véget, s kénytelen volt elismerni a hajózási törvényt. Ezen kívül előnyös kereskedelmi szerződéseket kötött Anglia Portugáliával és Dániával is. Lassan kirajzolódott a nagyhatalmi politika körvonalai.

Szentek Parlamentje: (Az angol parlament maga választott törvényhozó testülete. A polgári államok parlamentjeinek alapvonásai Angliában fejlődtek ki polgári forradalmak során. A polgári parlamentek többségükben kétkamarások, ami azt jelenti, hogy a választott alsókamarából és az egyrészt örökletes, másrészt kinevezett vagy csak részben választott tagokból álló felsőkamarából áll.) Az angol polgári forradalom (1640-1649) idején a parlament többszöri és jelentős változásoson esett át. Beszélhetünk "rövid parlamentről" (1640 tavasza), amelyet 3 hét után fel is oszlattak, miután nem volt hajlandó adót (meg)szavazni, és a királyt támogatni, és "hosszú parlamentről", ami viszonylag folyamatosan (1640 ősztől- 1653-ig) ülésezett. Ez alatt a 13 év alatt hol a presbiteriánusok, hol pedig az independensek voltak fölényben egészen addig, amíg 1648-ban az előbbieket dragonyosok távolították el a parlamentből, ahol egyben a felsőházat is feloszlatták, és ahol így mindössze 100, többnyire independens képviselő maradt. De ez az állapot sem tart (hat) ott sokáig, az úgynevezett "csonka parlament" működésképtelensége miatt. Így 1653-ban létrehozták a "szentek parlamentjét", amely erkölcsileg és politikailag teljesen feddhetetlen emberekből tevődött össze. Néhány demokratikus jellegű reformot vezettek be (pl.: a házasság polgári nyilvántartását, az angol jog kodifikálását végző bizottság felállítását). Céljuk többek közt a bürokratikus jelegű és megvesztegethetőségéről hírhedt kancelláriai bíróság megszüntetése, az adóterhek csökkentése és az egyházi tized eltörlése volt. A hadsereg létszámának csökkentését is javasolták. Ezekben a javaslatokban a nemesség a polgári tulajdon elleni merényletet látták, s ezért már a szentek parlamentjét, összehívását követő 5. hónapban fel is oszlatták. A ~ üt, hívták még "kis" vagy "Barebone-parlamentnek" is. Ez utóbbi elnevezést a parlament egyik meghatározó tagjának, Barebone bőrgyáros nevééről kapta.

Lordprotector

Restauráció

"dicsőséges forradalom": 1688-ban Orániai Vilmos erős hadsereggel partra szállt Angliában. Mindenki behódolt neki, II. Jakab kivételével, aki Fro.-ba menekült. II. Jakab és fia mellőzése a trónöröklés elfogadott rendjének fölragasztását jelentette. Győzött a népfelség elve. A vér nélküli rendszerváltozás "dicsőséges forradalom" néven vonult be a történelembe. (Volt olyan történetíró, aki "hasznos forr."-nak nevezte.) a fordulat után, 1689-ben elfogadott Jognyilatkozat elvei alapján a 18. században, Angliában kifejlődött az alkotmányos monarchia rendszere. A forradalom "dicsősége" abban állt, hogy olyan hosszú távú kormányzási rendszer feltételeit teremtette meg, mely a király, a parlament, valamint a tory és whig párt tagjai közt tartós és rugalmas hatalmi egyensúlyt teremtett meg. Másrészt a vérnélküli forradalom megszabadította a népet a "pápiszmus" veszélyétől, s a restauráció lehetőségétől.

Alkotmányos monarchia: A vér nélküli rendszerváltozás - Orániai Vilmos trónrahívása - után az 1689-s Jognyilatkozat kijelentette: "Az önkény nem fér meg az angol ember jogaival." Ez polgári kormányzatot jelentett, tehát a parlament birtokolta a jogok többségét (hadsereg és pénzügyek ellenőrzése, miniszterek elszámoltatása). Az alkotmányos monarchia rendszerében hármass hatalommegosztás uralkodott (=> polgári viszonyok a politikában is). Az alkotmányos monarchia nem mond ellent a királyságnak, mert a király uralkodik, de nem kormányoz, joga, hogy a kormány tagjait a többséghez jutott párt tagjaiból kineveze.

Jognyilatkozat: III. Orániai Vilmos uralkodása (1689-1702) alatt létrejön az alkotmányos monarchia, amelyben a király uralkodik, de a parlament kormányoz. A ~ garanciákat biztosított az abszolutizmus visszaállítására irányuló kísérletekkel szemben. A parlamentáris rendszer alapokmánya a ~, a The Bill of Rights 1689-ben jelent meg. Kimondja, hogy a törvényhozó hatalom kizárólag a választott parlamenté. A kormány tagjait a többséghez jutott párt soraiból a király nevezte ki, de a parlamentnek tartoztak felelősséggel. A király a parlament hozzájárulása nélkül nem vehet ki adót, nem tarthat állandó hadsereget, tehát a hadsereg és a pénzügyek is a parlament hatáskörébe tartoztak. A személyi és vagyonbiztonság védelme érdekében kiépültek a királytól és a parlamenttől független bíróságok. A hármass hatalommegosztás is a törvények között volt. A ~ megfosztotta a királyt attól, hogy a törvények hatályát felfüggeszse vagy érvénytelenítse (azaz megvonta tőle az ún. felfüggesztési, ill. abszolút vétőjogot.) a ~ kimondja a képviselők szólásszabadságát.

Cenzus: (census [lat.] = adójövedelem)

Vagyoni, jövedelmi és adófizetési kategória az ókori Rómában. Ez alapján állították össze (i.e. 443-tól) a cenzorok 5 évenként a választásra jogosult polgárok jegyzékét.

A feudalizmus idején pénzben fizetett járadék, mellyel a jobbágy telkéért (földjéért) a földesúrnak tartozott. Ezt az összeget évente egyszer egy összegben volt kötelező befizetni. Ez Fro.-ban az első jele a szabad jobbággyá válás kezdetének. A cenzus Fro.-ban alakult ki, de a 13-14. században, a feudális társadalmakban általánossá vált. A 16-18. században a paraszti földbér legelterjedtebb formája volt. A polgári forradalmak szüntették meg.

A polgári társadalmakban az állampolgári jogoknak, főként a választójognak (vagyoni, műveltségi, stb.) feltételekhez kötése.

Taláros nemes: A francia nemesség két részből állt: a "kard-nemességből", akik ősi, tősgyökeres nemesi származásúak (született nemesek) és a taláros nemesekből, akik polgári származásúak voltak. Ők hivatali rangot vagy feudális címet vásároltak (és nem kereskedtek, vállalkoztak) így nemesek lehettek és nem kellett adót fizetniük. Hiszen a "noblesse oblige" elve (A nemesi rang kötelez) elve rájuk is érvényes volt.

Királyi manufaktúrák: Fro.-ban a 17. században megtalálható volt mind a szétszórt, mind a központosított manufaktúra. Ez utóbbiak főleg állami kezdeményezésre létrejött, ún. királyi manufaktúrák voltak, vagyis maga a király volt a megrendelő. Az állami megrendelések főleg luxuscikkekre és hadicikkekre korlátozódtak. Az állami és a földesúri adók terhe miatt a parasztság nem jelentett vásárlókört, tehát a fr. Manufaktúraipar egyoldalúnak mondható. (Ezenkívül az olcsó holland és angol áruk versenyében is alulmaradtak.)

Adóbérlő: Olyan személy, vállalkozó polgár, aki egy-egy területen megvásárolja (többnyire árverésen) az adó beszedésének jogát. A vételár s a ténylegesen beszedett adók különbsége az adóbérlő haszna. Az "adóbérlők rendszere" nem új, ugyanis a Római Birodalomban is találkozhattunk már velük. A 17. századi Franciaországban az úgynevezett kincstári tartozásokat hajtották be (a parasztoktól) és e célból igénybe vehették az abszolút állam rendőrségét, katonaságát, de megvolt a saját hivatalnoki szervezetük és rendőrségük is. Így érdekeltté váltak a feudális rendszer fenntartásában.

Merkantilizmus:(mercator [lat.]=kereskedő): Franciaországban, az abszolutizmus fénykorában XIV. Lajos (1643-1715) egyik legtehetségesebb szakminisztere (pénzügyminiszter), Colbert, kereskedő fia volt. Az általa kidolgozott gazdaságpolitikát

nevezzük ~-nak. Hívei arra törekedtek, hogy a nemesfémeket az országba hozzák, kivitelét pedig megakadályozzák. Az szerint ugyanis az ország gazdagsága nem elsősorban a termelésből, hanem a kereskedelemről származik. A merkantilisták e cél érdekében tartották fontosnak az államgazdasági beavatkozását, irányító szerepét. Franciaországban ekkor még nincs bank- és hitelrendszer - mint pl.: Hollandiában - és a gazdaság vérkeringésének fönntartásában nélkülözhetetlen a nemes fémből vert pénz. A külföldi árut védővámokkal tartották távol (import csökkentése), a hazai ipart kölcsönökkel támogatták (export növelése). Külföldi mesterembereket, vállalkozókat csábítottak az országba, féltve őrzött gyártási titkokat "loptak el". A merkantilista politika a középkori városi keretből kilépve az egységes nemzetgazdaság kialakítása felé tette meg az első lépéseket. Ez kedvezett a polgárság izmosodásának.

Fronde-mozgalom:([fr.]=parittya, átvitt értelemben rendbontás, lázadás) Az abszolutista királyi hatalom ellen irányuló mozgalom Fro.-ban 1648-53-ig. A hatalmas adók miatt már sok paraszti-plebejus felkelés volt, de Mazarin abszolutista módszereivel már a párizsi parlament, a hivatali nemesség és a burzsoázia is szembefordult, ami polgári reformkövetelésekben nyilvánult meg. Ezek az angol hosszú parlament követeléseire emlékeztetnek: új adót csak a rendi gyűlés jóváhagyásával lehessen kivetni, tiltsák meg a vádemelés nélküli letartóztatásokat stb.) Mindezt az országos közvélemény is támogatta, sőt helyenként a parasztek megtagadták az adófizetést és a földesúri szolgáltatások fejlesztését; megtámadták a kincstár megbízottait is.

1.szakasz (1650-ig): Eredményeket ért el a mozgalom, de egyre radikálisabbá vált, így a nemesség és a burzsoázia 1649 márc.-ban békét kötött az udvarral.

2.szakasz (1653-ig): A főurak személyes érdekeiket nézve próbálták felhasználni a mozgalmat: a nemesség követelte, hogy:

- számolják fel az államminiszter túlzott hatalmát (ne bitorolja a királyi hatalmat)
- csökkentsék a központosított hivatali szervezet hatáskörét
- a pénzügyi viszonyokat rendezze az udvar (pl. adóbérlők tevékenységének megszüntetése)
- az állami adóterheket a parasztek helyett a kereskedőkre és a vállalkozókra hárítsák
- tiltsák be a protestantizmust.

Az így kialakult polgárháborúban Mazarin német, a mozgalom vezetője (Condé herceg) pedig spanyol támogatást vett igénybe. Mazarin 1653-ban leverte az ellenzéki arisztokratákat Majd a kiegyezés után a polgári radikális ágat is, minek következtében megerősödött a feudalizmus és lehetővé vált a király korlátlan abszolutikus hatalma.

Spanyol. örökösödési háború (1701-13) II. Károly spanyol király halála után a sp. trón megszerzéséért indított háború. Bár V. Anjou Fülöp (XIV. Bourbon Lajos unokája) IV. Károly végrendelete szerint csak akkor foglalhatta volna el a spanyol trónt, ha nem egyesíti Spo.-t Fro.-val, ennek ellenére XIV. Lajos francia király azonnal hozzákezdett az egységesítéshez, s megkezdte Spo. és a spanyol gyarmatok kormányzását. A ~-ban XIV. Lajos harcolt a Habsburgok ellen, de hamarosan európai méretűvé szélesedett, ugyanis bekapcsolódott Anglia, Hollandia, a Német- Római Császárság, Poroszo. Savoya és Portugália. Ők félték a francia illetve a Bourbonok tengeri és gyarmati hegemoniájától. A harcok helyszínei: Spo., Németo., Itália, Németalföld, tengeri és gyarmati területek. I. szakasz: a franciák több győzelmet arattak. (1703-tól a Rákóczi- szabadságharc lekötötte az osztrák haderőt.) II. szakasz: 1705-től Fro. sorozatos vereséget szenvedett. Oka: gazdaságilag kimerült, és a camisardok felkelése által legyengült. Veszteségek: 1706- Németalföld, 1707- Itália. A szövetséges csapatok Savoyai Jenő és Marlborough herceg vezetésével benyomultak

Fro.-ba. A teljes vereségtől az mentette meg, hogy az Északi háborúban az oroszok győzelmet arattak a svédek felett, s így Anglia külpolitikájában fordulat következett be. Az utrechti béke 1713 (Fro.-nak Angliával és Hollandiával kötött békéje) és a rostatti béke (Fro.-nak a Habsburg bir.- al kötött békéje) biztosította V. Anjou Fülöp számára a sp. trónt azzal a feltétellel, hogy a fr. és sp. trónt egyszemélyben nem egyesíti, sem ő, sem utódai nem tarthatnak igényt a fr. koronára. A Habsburgok megkapták a spanyol-Németalföldet és jelentős itáliai területeket (milánói hercegség, Mantua, nápolyi királyság, Szardínia szigete). Nagy-Britannia tengeri és gyarmati hatalma jelentősen megnövekedett, hiszen megszerezte Gibraltárt és a rabszolgakereskedelem monopóliumát. A ~ eredményeképp Fro. elvesztette a 30 éves háború óta birtokolt európai hegemóniáját, s a napkirály abszolutizmusa is hanyatlásnak indult.

Felvilágosodás: Európában (Angliában) a 17. sz.-ban kezdődő és az egész 18. sz.-ban uralkodó eszméáramlat, amely a polgárság ideológiáját fejezte ki a feudalizmus társadalmi rendjével szemben. Haladó eszméivel előkészítette a talajt a polgári forradalmak, elsősorban a nagy francia forr. számára. Ideológusai a racionalizmus (ratio [lat.] = ész, értelem), az ész nevében ésszerűtlennek bélyegezték az idejétmúlt feudális viszonyokat, s az ésszerű, a természetnek megfelelő polgári rend szükségszerűségét hirdették. A ~ jelmondatát fogalmazza meg I. Kant a Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? C. írásában (1784). A válasz: Sapere aude! (Merj a magad értelmére támaszkodni!), azaz az egyénnek önmagának kell kilábalnia a "maga okozta kiskorúságból", s "mások vezetése nélkül" (önállóan) kell tudnia gondolkodnia. Követőinek tábora a feudalizmus elutasításában egységes volt, ugyanakkor filozófiai felfogásukat tekintve nézeteik megoszlottak: egy részük a materializmust hirdette, más részük deista (deizmus) és idealista volt. A ~ nagy gondolkodóinak sorát Hollandiában Uriel d'Acosta (kb.: 1590-1640) nyitotta meg. Angliában Fr. Bacon, Hobbes és Locke az első felvilágosodott gondolkodók. Bírálták a skolasztikát, a természettudomány egzakt, minden tekintélyvelvet és minden hipotézist kizáró módszerét igyekeztek átírni a filozófiára, a politikára és a szellemi élet más területére is. Locke kidolgozta az ember természeti jogáról szóló tant, s e jogokhoz a tulajdonra, szabadságra és egyenlőségre való jogot sorolta. Fro.-ban Voltaire, aki a nagypolgárság érdekeinek megfelelően a ~ mérsékelt irányzatát képviselte, deista volt, s bár eredményesen harcolt az egyház és a vallási előítéletek ellen, magát a vallást a nép számára szükségesnek tartotta. Montesquieu az alkotmányos monarchia híve volt. Rousseau a "társadalmi szerződés" -ből kiindulva hirdette a nép jogát az ellenállásra, s az emberek egyenlőtlenségének okát a társadalmi körülményekben találta meg (népszuverenitás). A 18. sz.-i francia materialisták: Holbach, Helvetius, Didero bírálták - az Enciklopédiában is a vallási és tudományos elmaradottságot, s a feud. társ.-i intézményeit. Lassanként levelezés, személyes kapcsolatok, utazások, stb. révén a ~ eszmerendszere mindenhová elért.

Hármas hatalommegosztás: Charles de Secondat Montesquieu, a francia felvilágosodás első képviselője az 1748-ban megírt törvények szelleme c. művében a felvilágosult abszolutizmus szerinte megfelelő berendezkedéséről is írt. Az angol származású Locke kettős hatalommegosztási tervét továbbfejlesztve kimondta, hogy a törvényhozó testületet, a végrehajtó szervet és az igazságszolgáltatást három elkülönített, autonóm szervezatként kell működtetni. Elvileg egyik hatalmi ág sem gyakorolhatja az alkotmány által a másokra ruházott hatalmat. Ezek így jobban ellenőrizhetőek, és kizárólagos (politikai befolyás által szerzett) hatalomra senki sem tehet szert. A lakosok maguk számára választottak képviselőket. Minden állampolgárnak joga van szavazni a választásokon. A törvényhozó hatalmat mind a nemesek testülete, mind a nép által választott képviselők testületére kell bízni. Külön kell ülésezniük és

tanácskozniuk. A törvényhozó hatalomnak joga van ahhoz, hogy megvizsgálja, miként hajtják végre az általa hozott törvényeket.

Társadalmi szerződés (1762): Rousseau a ~ című művében az államhatalom radikális megváltoztatását javasolja. A hatalomnak a népet kell képviselnie, s ezért közvetlenül függővé kell tenni azoktól, akiket képvisel: biztosítani kell, hogy a nép bármikor visszahívhatta választott vezetőit. Ugyanakkor a hatalomnak egységesnek és oszthatatlannak kell lennie, nemcsak azért, mert a közakarat kifejezője, hanem azért is, mert csak így lehet hatékony. Rousseau abból indult ki, hogy az emberek nem mondanak le szabadságukról a fejedelem javára, csupán megbízzák, hogy védje meg őket. Az uralkodó hatalma tehát nem Isten kegyelméből való, hanem a néptől nyeri: a társadalmi rend, következésképpen szerződéses, megállapodás eredménye. A nép korlátozhatja, megváltoztathatja, vagy akár meg is vonhatja az uralkodói hatalmat. Ha a szerződés előnytelenné válik, akár fel is bontható, s új szerződést kell kötni. Rousseau javaslatai többnyire utópikusak, ellentmondásosak. Így például a ~ egyszerre adta meg a jogot a nép számára, hogy felkeljen a hatalom ellen, ha a rosszul képviseli, és a hatalom számára, hogy a közakarat nevében terrort alkalmazzon polgáraival szemben, ha azok ellenszegülnek. Elképzelései rendkívüli hatásúak voltak, s gyakorlati megvalósításukra hamarosan, a jakobinus diktatúra idején került sor.

Enciklopédia / Encyclopédie: A 18. sz. közepén (1751-1780) közölt, ábécé-sorrendbe foglalt tanulmánygyűjtemény, mely az emberi ismeretek egész akkori területét felmérte. (Teljes címe: Encyclopédie on Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers, azaz: Enciklopédia avagy a tudományok, művészetek és mesterségek értelmező szótára) Eredetileg Chambers Cyclopaedia c. művének fordítására vállalkoztak, majd Diderot kezdeményezésére önálló munkává alakult a ~. A több mint 20 esztendőn át készült, 35 kötetes (szócikkkel, illusztrációkkal - 11 kötet) ~-ban a tudományok eredményei mellett a társadalomelmélettel és gazdasággal kapcsolatos hasznos ismeretek (pl. cipőkészítés, gabonakereskedelem) egyaránt megtalálhatók. A nemesség, a papság, a jezsuiták az ~ betiltását szorgalmazták, de csak a cenzúrázást érték el, s a kiadó, valamint Diderot energikusan fellépésének eredményeként - még D'Alambert elpártolása ellen is - megjelenthetett. Óriási jelentősége volt a felvilágosodás eszméinek széles körben való elterjesztésében, s így közvetve a nagy francia forradalom eszmei előkészítésében is. Az ~ célját Diderot így határozza meg: "Az egész földön szétszórta ismereteket összegyűjteni, általános rendszerüket bemutatni azoknak az embereknek, akikkel együtt élünk, és átadni azoknak, aki utánunk jönnek, azért hogy az elmúlt századok munkái ne maradjanak haszontalanok a következő századok számára; azért hogy tanultabbakká válván, unokáink erényesebbek és a boldogságra alkalmazkodók legyenek, és hogy mi magunk ne halljunk meg anélkül, hogy ne érdemeltük volna meg az emberi nem megismerését." A mintegy 150 szerző közt az ~ fő szerkesztői: Diderot és D'Alambert, továbbá Holbach, Hevétius, Rousseau, Voltaire, Buffon, Leroy.

Vallási tolerancia

Népfelség elve (népszuverenitás): A szegény sorban felnőtt fr. Jean-Jeaques Rousseau a radikális kispolgárság szószólója volt. Államelméletének lényege a nép legfőbb hatalmának, a népfelségnek az elve. Ezt a társadalmi szerződés c.

Mechanikus materializmus / metafizikus materializmus: a materialista filozófia történelmi fejlődési formája, amely a materializmus fejlődésének második nagy korszakára volt jellemző az újkor kezdetétől a 19. sz. közepéig. A középkori skolasztikával, ill. az újkori objektív és szubjektív idealizmussal szemben a korabeli természettudományokra támaszkodva elsősorban

az anyag mennyiségi tulajdonságait és törvényszerűségét vizsgálta, kutatta a megismerés útjait és módszereit. A ~ egyben mechanikus jellegű materializmus is volt, merthogy elsősorban a kor legfejlettebb tudományaira, a mechanikára és a matematikára támaszkodva egyedül a mechanikai mozgást ismerte el, és mindent erre vezetett vissza. A világot anyagi testek összefüggő rendszerének tekintették, amely a mechanika törvényei szerint mozog térben és időben. Döntően innen ered a ~ korlátoltsága. Egyes metafizikus materialisták megpróbálták kiterjeszteni a materialista felfogást a társadalmi élet területére. A ~ képviselői, pl. Lamettrie, Holbach, Helvetius, Diderot, Feuerbach.

Deizmus

Poroszország: Miután a lengyel királyság 1466-ban leverte a német lovagrendet, Poroszország, a német lovagrend birtoka kettészakadt. A nyugati része (a "királyi Poroszország") Lengyelországgé lett, a keleti része ("keleti Poroszország") a lovagrend nagymesterének birtokában maradt. A Hohenzollner-család révén a választófejedelem és K-Poroszország sorsa összekapcsolódott. A dinasztia egyik ága Poroszország, a másik ága Brandenburg élén állt. 1625-ben Albert ~ hercegévé kiáltotta ki magát, de mint ilyen, Lengyelország hűbéri fennhatósága alá tartozott. 1618-ban kihalt a dinasztia porosz ága. Ezzel Brandenburgés a Porosz Hercegség egy kézbe került. A brandenburgi választófejedelem azonban - mint K-Poroszország hercege - továbbra is lengyel alattvaló maradt. Ez a feudális korban nem szokatlan státusz 1657-ben szűnt meg. Frigyes Vilmos (1640-88), a nagy választófejedelem szorgalmasan gyarapította országát. A harminc éves háború után megszerezte K-Pomerániát, Minden és Halberstadt püspökségét, ill. a magdeburgi érsekséget. Utóda, III. Frigyes kapta meg a királyi címet (királyként I. Frigyes) 1701-ben, cserébe azért, hogy a császárt támogatta a sp. örökösödési háborúban. Nagyhatalommá az ország I. Frigyes Vilmos (1713-40) alatt vált: Európa legdespotikusabb katonáállama lett. Az ország 2, 5 millió lakosából 80 ezer szolgált katonaként. Az állam 7 millió talléros jövedelméből 5 milliót költött a hadseregre. Frigyes Vilmos a hadsereg fejlesztésére kézműveseket és kereskedőket csalogatott az országba (merkantilista politika). Így kerültek az országba a vallásüldözés, elő menekült lutheránusok, kálvinisták és hugenották, akik manufaktúrákat hoztak létre. A porosz katonai és rendőrállamban I. Frigyes árvaházat és akadémiát alapított, míg I. Frigyes Vilmos Angliát megelőzve 100 évvel bevezette a tankötelezettséget.

Junker:([ném.] = nemesúrfi) 1) a porosz nemesi nagybirtokosok, tágabb értelemben a német nagybirtokosok neve. A mezőgazdaság fejlődésének porosz útja lehetővé tette, hogy előjogaikat és befolyásukat sokáig fenntarthatassák. Befolyásuk II. Frigyes (1740-1786) uralkodása idején vált jelentőssé, hiszen az uralkodó legfőbb támaszai voltak. Cserébe, hogy el ne szegényedjenek hitelek, kaptak, s csak ők birtokolhattak földet, s a hadsereg tisztjei is csak ők lehettek. Hírhedtté váltak reakciós vonásaik: fesőbbrendűségükkel való gőgös hivalkodásuk, a halandó mozgalmak iránti gyűlöletük, sovinizmusuk, és militarizmusuk miatt. Évszázadokon át kezükben tartották Poroszország, 1871-től Németország politikai, katonai vezetését. Az államapparátusban, a hadseregben ők töltötték be a vezető funkciók nagy részét. A 20. sz.-ban a monopoltökével szoros szövetségben gyakorolták a hatalmukat. Konzervatív politikai, az alkotmányos reformokat ellenőrző álláspontjukat 1945 - g megőrizték. 2) Az orosz hadseregben 1864-től a cári tisztiiskolások és hadapródok elnevezése. a "Nagy Októberi Szocialista Forradalom" során nagy részük az ellenforradalmárokat támogatta.

Első kontinentális kongresszus: 1774-89. Az észak Amerikában alakított 13 angol gyarmat érdekképviseleti szerve, majd az USA első törvényhozó testülete. Nagy szerepe volt az amerikai függetlenségi háború (1775-83) vezetésében. Az 1. ~ (1774. szept.-okt.) amelyen

még a Nagy Britanniával fennálló kapcsolatok megőrzésének hívei voltak többségben, határozatot hozott az angol áruk bojkottjáról, s az angol királynak küldendő petícióról, amely a gyarmatok panaszait tartalmazza. (Legfőbb politikai követelésük az angol parlamenti képviselőbiztosítás volt.) a 2. ~ -on amely a Lexingtonban kirobbant angol - amerikai összeütközés után ült össze (1775. máj.) - a többséget a függetlenségi háború hívei alkották. A kongresszus a jobboldal javaslatára mégis előbb újabb petícióval fordult a királyhoz. Ennek elutasítása után határozatot hozott George Washington vezetésével a kontinentális hadsereg megszervezéséről (1775). 1776-ban több forradalmi intézkedést tett, így megnyitotta az amerikai kikötőket minden állam hajói előtt, majd júl. 4-én elfogadta a Függetlenségi Nyilatkozatot, amely kinyilvánította a gyarmatok önállóságát. 1777-ben határozatot hozott az angol királyhoz hű elemek, a lojalisták birtokainak, valamint a királyi és a koronabirtokoknak kisajátításáról. Ezután, 1781-ben kidolgozta az államokat összefogó konföderációs cikkelyeket, amelyek államszövetségbe tömörítették az addig csak lazán egymáshoz kapcsolódó gyarmatokat, majd 1787-ben elfogadta az USA alkotmányát.

Pugacsov-féle parasztfelkelés: 1773-1775. Antifeudális felkelés Oroszországban. A felkelés a szabadságjogok korlátozása miatt elégedetlen kozákok körében indult meg, s terjedt el Oroszországban, ahol a parasztok a jobbágyterhek növekedése, s a gyarmati elnyomás miatt zúgolódtak. A felkelés vezetője Jemeljan Pugacsov elfoglalta a manufaktúra-üzemeket, katonai kollégiumot létesített, az elfoglalt helységekben megszüntette a cári közigazgatás szervezetét, és az ügyek intézését választott szervekre bízta. A cári kormány a felkelők ellen hatalmas katonai erőt összpontosított, amely heves összecsapások után 1774 őszéig lényegében felszámolta a felkelést. Pugacsov és megmaradt egységei még 1775. januárjáig ellenálltak. Pugacsov árulás folytán a cári hatóságok kezére került, s kivégezték.

Utrechti béke: Az 1701-1713/14-i spanyol örökösödési háborút lezáró szerződések neve, melyeket egyfelől Fro. és Spanyolo., másfelől Fro. ellenfelei: Anglia, Hollandia, Savoya és Portugália kötöttek. Franciaország a német birodalommal 1714-ben, Rastattban írta alá a békét. Az utrechti békét 1713-ban írták alá. Az utrechti béke értelmében elismerték Bourbon VI. Fülöp jogát a spanyol trónra, de mind a maga, mind utódai nevében le kellett mondania a francia trónról. Fro. átadta Angliának Új-Fundlandot, Új-Skóciát és a Hudson-öböl vidékét. Anglia megszerezte Spanyolo.-tól Gibraltárt és Menorca szigetét ezen kívül megkapta az asiento-jogot, azaz a néger rabszolgákkal való kereskedés jogát. Savoya grófjának birtokába jutott Szicília, Belgium, Lombardia, Nápoly és Szardínia Ausztriáé lett. Az utrechti béke nagy méretékben megnövelte Anglia tengeri és gyarmati hatalmát, megnyirbálta Fro. korábbi befolyását, Spo.-t harmadrangú hatalommá süllyesztette. Fro. elveszítette a harminc éves háború óta birtokolt hegemoniáját Európában, és a virágkorát élő abszolutizmus is hanyatlásnak indult.

Hét éves háború: (1756-1763) A Mária Terézia (1740-1780) vezette osztrák Habsburgok és II. Frigyes (1740-1786) porosz király közt dúló 7 éves háború. Előzménye az 1740/48-as osztrák örökösödési háború, melyben M. Terézia elveszti Sziléziát. A 7 éves háborúban ezt akarja visszaszerezni a porosz király "a katonai államtól". m a 7 év alatt sem sikerül ezt elérnie a mélyen vallásos királynőnek. A 7 éves háborúba bekapcsolódott Ausztria oldalán Fro., Poroszország oldalán Anglia áll. Voltaképp az angolok célja a francia gyarmatok megszerzése és a kanadai francia uralom megszüntetése volt, amit nagyrészt el is ért a 7 éves háborút lezáró párizsi békében.

Patrióta (gör.)=hazaszerető, hazafi. A francia felvilágosodás szelleme alapvetően patrióta. A régi kötelékek szétbontását akarták, de úgy, hogy a régi jogokat közkinccsé tegyék. A

hazafiságnak új, mélyebb tartalmat adtak. A szeretett haza fogalmába belefoglalták a szabadságjogokat, méltányos törvényeket. A francia felviágosodás patrioteizmusa a történelmi államvallást egyenesen feltételezte. Az amerikai függetlenségi háborúban az amerikaiaknak szembe kellett nézni az angolokat támogató loyalistákkal (királyhoz hű). a patrióták, a hazafiak serege erkölcsi fölényben volt az angol hadsereggel szemben, amely főleg pénzen vett német zsoldosokból állt. Az amerikaiak alkalmazták az indiánoktól eltanult szétszórt alakzat taktikáját. A lakosságra mindenütt támaszkodhattak, míg az angoloknak a háború folyamán sosem sikerült megszervezniük a rendszeres utánpótlást.

loyalis / ~ta (fr.)=hűséges, becsületes. A loyalista hű vmilyen politikai rendszerhez. Az amerikai függetlenségi háború idején a Nagy-Britanniához húzó konzervatív csoportok magatartásának megjelölésére használták. Ezek, a háb. befejezésekor tömegesen emigráltak Kanadába, a Bahama-szigetekre és Nagy-Britanniába.

Deizmus (lat.)=Isten szóból. Filozófiai irányzat, amely azt hirdeti, hogy a világot Isten teremtette, de a teremtés aktusa után nem avatkozik bele a világ törvényszerű működésébe. A deisták Istene jellegzetes 18. sz.-i istenség, mely csak racionális úton ismerhető meg. A deizmus az angol nagypolgárság ideológiájaként alakult ki a 17. sz.-ban (Locke, Newton), majd áterjedt más Ny-Eu-i országokba, elsősorban Fro.-ba (Voltaire, Rousseau), majd Németországba (Leibniz). Keletkezése és fejlődése idején haladó volt, mert az egyháztól, kat. dogmatizmustól való elszakadást fejezte ki, és a polgárság érdekeinek megfelelően a tudományos gondolkodás szabadságát követelte. Elvetette a tételes vallásokat, s helyükbe az ún. természeti vallást, észvallást tette. Nem vált tömegmozgalommá, mivel képviselői csak egyes kiváló gondolkodók számára hirdették a szabadgondolkodást, s a tömegek számára egyenesen szükségesnek tartották a vallást.

Államrezon (fr.)=Államérdek, állameszme. A felvilágosult absz. uralkodói azt vallották, hogy minden (pol.-i, társadalmi, katonai, kulturális...) változás az állam érdekeit kell, hogy szolgálja. Azaz az államnak, mint akár a társadalom egészétől, az egyes embercsoportok érdekeitől elkülönülő, önálló szervezetnek a fennmaradásához, megszilárdulásához és továbbfejlődéséhez fűződő érdekek az államrezonok. Pl.: I. Péter orosz cár, II. József osztrák császár politikája.

Bélyegtörvény / "bostoni teadélután": 1732-re 13 brit kolónia létezett Amerikában. Mint brit kolóniák III. György kir. alattvalói voltak, így adóztak is neki. Anglia az indiánokkal való harcok után azt várta, hogy a kolóniák valamiképpen behozzák az anyagi veszteségeket, ezért adókat vetettek k. Az 1764-es inkatörvény a cukrot, kávé, bort, míg a bélyegtörvény 1765-ben minden nyomtatott dogot adóztatott meg. A Townshend törvény 1767-ben olyan dolgokat adóztatott meg, mint az üveg, a papír, a tea. Felkelés tört ki a bélyegtörvény ellen, és a kolónisták bojkott szerveztek az angliai termékek ellen. ("Nem importálunk!" mozgalom.) A Townshend törvény bejelentéseken még erőszakosabb összetűzések kezdődtek. Amikor a brit katonák Bostonban össze a követ hajigáló tömeggel öt embert, akkor igazán elmérgesedett a helyzet. 1773-ban Anglia a tea Amerikába való szállításának jogát átruházta a Kelet-Indiai-Társaságra. A K-I-Társaság olcsóbban is árusíthatta a termékeit, mint az amerikai kereskedők, sértve ezzel eredményességüket. Amikor a K-I-Társ. 3 hajója befutott Boston kikötőjébe, amerikai patrióták nem engedték kikötni. 1773, 12, 16-án éjszaka kb. 150 indiánnak öltözött amerikai az összes, hajón átlátható teát a vízbe fordította. ("Boston Tea Party"). Anglia megtorlásként még több adót vetett ki az amerikaiakra.

Északi háború: I.(Nagy) Péter (1689-1725) külpolitikájának célja az Oroszo. számára létfontosságú meleg tengeri kijárat megszerzése volt. Töröko. ellen a Fekete-tenger partvidékének birtoklásáért 1695-1696-ban folytatott háborúja csak az Azúri-tenger feletti uralom megszerzésére volt elegendő. Ezt az 1711-13. évi orosz-török háb. során elvesztette. A Svédország ellen indított északi háb.-ban (1700-1721) Oroszo. megszerezte a Balti-tenger partvidékét, és ezzel, vmint az új főváros, Szentpétervár megalapításával európai nagyhatalom rangjára emelkedett.

A háború 2 nagyobb csatája:

1. Narva (1700) I. Péter vereséget szenved XII. Károly svéd gyermekkirálytól.

2. Poltavánál (1709) I. Péter kettős győzelmet arat: leveri a belső viszályt okozó ukránokat, és a svédekre is döntő csapást mér.

Lengyelo. felosztása: 1772-ben a nemesi ellenállást kihasználva Lo.-ból Poroszo. (II. Frigyes), Oroszo. (II. Katalin) a Habsburg Bir. (M. Terézia) területeket vesz el. Oroszo. Belorusszia és Litvánia egy részét, Ausztria Galíciát, Poroszo. K-Poroszo.-t csatolta magához. Lengyelo. lakosságából 4000000 embert, területéből 210000 négyzetkilométert veszített. Az 1788-92 között összeült 4éves szejm 1791-ben reformalkotmányt ad ki a belső monarchia ellen (ez tartalmazza a liberatum veto eltörlését), de a reakciós mágnások Oroszo.-hoz, fordulnak segítségért (-> 1793 Varsót lerohanják az oroszok). 1793-ban bekövetkezett Lo. 2. felosztása Oroszo. és Poroszország közt. Oroszo. megkapta egész Belorussziát és K-Ukrajnát, Poroszo. pedig a lengyel területekkel együtt Gdanzskot. A sikertelen 1794-es Korciunko-felkelés után 1795-ben Lo.-t teljesen felbontják a 3 hatalom közt. 1785-től Lo. Független állami léte megszűnt egészen az I. VH. végéig.

Függetlenségi Nyilatkozat: Declaration of Independence <ang.>: az amerikai függetlenségi háború idején, 1776. július 4-én a II. Kongresszus által elfogadott nyilatkozat, amely kimondta a 13 amerikai angol gyarmat elszakadását Angliától és önálló állammá alakulását. Előkészítőire (T. Jefferson stb.) jelentősen hatottak a francia felvilágosodás eszméi. A ~ elismerte az emberek egyenlőségét, jogukat az élethez, a szabadáshoz és a boldogságra való törekvéshez, a nép jogát arra, hogy felkeljen a jogait veszélyeztető kormány ellen, a kormányzati formát módosítsa vagy megszüntesse, és új alkotmányt hívjon életre, de a déli ültetvényesek követelése miatt nem törölte el a néger rabszolgaságát. Az ~ jelentősen befolyásolta az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának szerkesztőit is, és a XIX. század eleji latin-amerikai függetlenségi küzdelmekhez is mintául szolgált a ~ és az amerikai függetlenségi háború is. Kihirdetésének napja az USA nemzeti ünnepe.

Osztrák örökösödési háború

Felvilágosult abszolutizmus

Kongresszus

Fogalmak az abszolutizmus témaköréből

Abszolutizmus	Gentry	Pomescsik
Adóbérlő.	Hajózási Törvény	Predesztináció
Ágostai Hitvallás	Heliocentrikus világkép	Presbiteriánusok
Aktív külkereskedelmi mérleg	Hosszú Parlament	Presbiterek
Alkotmányos Monarchia	Hugenották	Protestánsok
Amnesztia	Independensek	Puritanizmus
Anabaptisták	Inkvizíció	Racionalizmus
Anglikán Egyház	Intendánsok	Reconquista
Antitrinitáriusok	Jezsuiták	Reformáció
Árforradalom	Jognyilatkozat	Református Egyház
Augsburgi Vallásbéke	Kálvinizmus	Restauráció
Barokk	Kerekfejűek	Rövid Parlament
Bekerítés	Királyi Manufaktúrák	Spanyol. Örökösödési Háború
Brit Kelet-Indiai Társaság	Koldusok	Szent Bertalan éjszakája
Búcsúcédula	Kontinentális munkamegosztás	Szentek Parlamentje
Caravella	Konkvisztádor	Sztrelecek
Conquistador	Konzisztórium	Tordesillasi Szerződés
Cortez	Kozák	Tridenti Zsinat
Cuius regio...	Levellerek	Unitárius
Csillag Kamara	Liberum vétó	Utópia.
Csonka Parlament	Lordprotector	Utrechti Egyezmény
Dicsőséges Forradalom.	Manufaktúra	Utrechti-Béke
Defenzetráció	Második Jobbágyság	Vasbordájúak
Duma	Merkantilizmus	Véres törvények
Ellenreformáció	Monopólium	Vesztfáliai Béke
Eredeti tökefelhalmozás	Morizskók	Vetésforgó
Északi Háború	Nantes-I Edictum.	Yeoman
Evangélikus Egyház	Opricsnyina	Zemscsina
Felvilágosodás	Örökös Osztrák	Zsarnokölési elmélet
Fronde-Mozgalom	Tartományok	
Gavallérok	Panteizmus	

Kora polgári forradalom: A kora polgári forr. Németalföldön a hanyatló feudális rend és az emelkedő burzsoázia első nagy összecsapása. A forr. (katolicizmus-ellenes, protestáns) vallási mozgalomból indult, s politikai küzdelemmé, függetlenségi háborúvá változott, mikor Orániai Vilmos Franciaországot és Angliát is bekapcsolja a háborúba. A forr. győzelme után a döntő hatalom a polgárság kezébe került. Azaz a szabadságharc polg. forradalommal járt együtt. A forr. nem közvetlenül a feudális osztály ellen irányult, sőt a polgárosuló nemesség segítette is a polgárokat. Ezért sem vesztette el birtokát és kiváltságait a nemesség a, forr. győzelme után, de a döntő hatalom a polgárság kezébe jutott. Eredménye volt még, hogy 1648-ban a Westfáliai békével véglegesen független és elismert állam lett Hollandia.

Személyek

Toscanelli	Aragóniai Ferdinánd	Pizarro
Tengerész Henrik	Kolombusz Kristóf	Ulrich Zwingli
Bartolomeo Diaz	Magellán	Luther Márton
Vasco da Gama	Amerigo Vespucci	Bölcs Frigyes
Kasztíliai Izabella	Cortez	V. Károly

Münzer Tamás
Servet Mihály
Kálvin János
Loyola Ignác
Habsburg (I.)Ferdinánd
Habsburg (II.)Ferdinánd
II. Fülöp
I. Ferenc
Bourbon (IV.)Henrik
Don Juan de Austria
Pármai Margit
Orániai Vilmos
Egmont
Hoorn
Alba herceg
VIII. Henrik
I. Erzsébet
Stuart Mária
John Knox
I. Jakab
I. Károly

II. Károly
II. Jakab
Oliver Cromwell
John Hampden
John Lilburne
XIII. Lajos
Richelieu
XIV. Lajos
Mazarin
Colbert
Louvois
Pfalzi Frigyes
Wallenstein
II. Gusztáv Adolf
Hohenzollern (I.) Frigyes
I. Frigyes Vilmos
Orániai Vilmos
Sobieski János
Bogdán Hjmelynickij
IV. Iván
Iván Bolotnyikov

Kuzma Minyin
Pozsarszkij
Ál-Dmitrij
Mihail Romanov
Nagy Péter
XII. Károly
Kopernikusz
Kepler
Galilei
Newton
Toricelli
Borelli
Morus Tamás
Rotterdami Erasmus
Giordano Bruno
Francis Bacon
René Descartes
John Locke
Amerigo Vespucci
Bölcs Frigyes
X. Leó pápa

Kronológia

1453. Konstantinápoly elfoglalása
1471. Egyenlítő elérése
1487. Diaz-Jóreménység
1498. India elérése
1479. Spanyolo. Létrejötté
1492. Amerika
1519-21. Magellán
1494. Tordesillasi szerződés
1517. okt. 31. Wittenberg
1521. wormsi birodalmi gyűlés
1529. Speyeri birodalmi gyűlés
1531. Schmalkaldeni szövetség
1555. Augsburgi vallásbéke
1524/25. Német parasztháború
1545/63. Tridenti zsinat
1525. Páviai csata
1526. Madridi béke
1527. Sacco di Roma
1566. a németalföldi szabadságharc kezdete
1572.(aug.24.) Szent Bertalan éjszakája
1571. Lepanto
1579. Utrechti egyezmény
1609. Hollandia
1628. Jogok Kérvénye
1640. Rövid és Hosszú Parl.
1642. Edge Hill
1644. Marston Moor
1645. Naseby
1648. Preston
1649. a köztársaság kikiáltása
1649. I. Károlyt kivégzik.

1651. hajózási törvény (Navigation Act)
1653-1658. katonai diktatúra Oliver Cromwell
1660. Stuart-restauráció kezdete
1689. Jognyilatkozat
1614. nem hívnak össze többé rendi gyűlést
FRO-ban
1643-1715. XIV. Lajos- a Napkirály
1700-1714. sp. örökösödési háború.
1704. Höchstadt
1713. utrechti béke
1714. Rastatti béke
1618. harmincéves háború kezdete
1620. Fehérhegy
1648. westfaliai béke
1701. Poroszország
1701. I. Frigyes megkoronázza magát
1713-1740. I. Frigyes Vilmos
1613-1917. a Romanov-dinasztia
1689-1725. I. Nagy Péter
1700-1721. az északi háború
1700. Narvánál XII. Károly svéd
gyermekkirály megveri I. Pétert
1703. I. Péter megalapítja Szentpétervárt
1709. Poltava

Topográfia

Egyenlítő, Afrika, Jóreménység-fok,
Wittenberg, Wartburg, Genf, Konstantinápoly,
Lepanto, Dardanellák, Németalföld,

Antwerpen, Amszterdam, Flandria, Prága,
Fehérhegy, Höchstadt, Gibraltár, Szentpétervá